

Sokratova obrana, smrt i poruka o besmrtnosti duše

Bilić Pavlinović, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:150626>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
INTEGRIRANI FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

KATARINA BILIĆ PAVLINOVIĆ

SOKRATOVA OBRANA, SMRT I PORUKA O BESMRNOSTI DUŠE

DIPLOMSKI RAD

iz filozofije

kod prof. dr. sc. Ivana Tadića

Split, 2020.

SADRŽAJ

UVOD	3
1. SOKRATOV ŽIVOT I OKOLNOSTI PRIJE SUĐENJA	5
1.1 <i>Općenito o Sokratu</i>	5
1.2. <i>Sokratovo političko stajalište</i>	8
1.3. <i>Tri “potresa”</i>	10
2. SOKRATOVO SUĐENJE	14
2.1. <i>Glavne točke optužnice i Sokratovi tužitelji</i>	14
2.2. <i>Suđenje i Sokratova tri govora</i>	19
2.3. <i>Mogućnost oslobođenja</i>	22
2.4. <i>Usporedba dvije “Obrane Sokratove”</i>	25
3. SOKRATOVA RELIGIOZNOST I DOKAZI O BESMRTNOSTI DUŠE	28
3.1. <i>Sokrat i njegovo poimanje pobožnosti</i>	28
3.2. <i>Nauk o duši</i>	30
3.3. <i>Sokrat i Isus</i>	35
ZAKLJUČAK	38
LITERATURA	40

UVOD

Od samih početaka ljudske civilizacije bila je prisutna čovjekova čežnja za razumijevanjem svega i za znanjem. Takve težnje mogu dovesti do umišljenosti da netko misli da sve zna ili do priznanja svoga neznanja. Još kao srednjoškolka, na satu filozofije čula sam Sokratovu izreku: “znam da ništa ne znam”. Zapanjena takvom skromnošću i poniznošću posegnula sam za Sokratovim dijalozima da bih otkrila što se krije iza toga. Usuđujem se reći kako me Platonov dijalog *Fedon* potaknuo na dublje promišljanje o besmrtnosti ljudske duše. Na prvoj godini studija opet sam se susrela sa Sokratom, a moje oduševljenje nije se smanjivalo. Već sam tada odlučila da ću diplomski rad pisati upravo o Sokratu.

O Sokratu ne možemo mnogo toga reći s velikom sigurnošću. Izvjesno je to da je zaista postojao i da je osuđen i umro 399. godine prije Krista. Na temelju onoga što nam je dostupno o njemu, možemo zaključiti da je dobro poznao filozofiju prirode, retoriku i pjesništvo.¹ Sokrat nikada ništa nije napisao, pa sva saznanja o njemu crpimo iz zapisa njegovih suvremenika, kao što su npr. Platon, Ksenofont i Aristofan. Njihovi prikazi Sokrata kao osobe veoma se razlikuju, što nam dodatno otežava opisati njegov život. Zapadna filozofija ipak je najsklonija Platonovom prikazu Sokratovog lika.² Ukoliko želimo doći do povijesnog Sokrata, trebamo pažljivo uočavati sličnosti i razlike u portretima navedenih autora. Međutim, moramo biti svjesni sokratovskog problema koji je uvelike prisutan i nemoguće ga je izbjeći, baš zbog toga što se Sokrat ni o čemu nije napismeno izrazio, a svatko tko je o njemu pisao, pisao je iz vlastite perspektive i osobnih doživljaja Sokrata.³ Albert Schweitzer rekao je jednu zanimljivost u svome djelu *The Quests of the Historical Jesus*, a to je da više povijesnih informacija možemo znati o Isusu, nego o Sokratu, jer Isusa su opisivali neobrazovani ljudi bez retoričkog znanja, dok su Sokrata opisivali školovani ljudi, sposobni u sve napisano unijeti stilske, retoričke i kreativne figure

¹Usp. Platon, *Sokratova obrana*, Ksenofont, *Sokratova obrana*, prijevod: Pavel Gregorić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2019., str. 7.

²Usp. *Isto*, str. 8.

³Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti - Sokrat*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2006., str. 310.

koje su rečeno učinili zanimljivijim i potpunijim.⁴ Pri upoznavanju sa Sokratom, kroz čitanje različitih tekstova o njemu, uviđamo da je on bio složena i dramatična osoba te je jednostavno nemoguće da se na isti način otkrio i prikazao svojim prijateljima i poznanicima, a isto tako, nije svatko od njih bio jednake umne sposobnosti i mogućnosti shvaćanja onoga što je Sokrat priopćavao o sebi i svojim idejama.⁵ Stoga, svaki je prikaz različit i nepotpun.

Ovaj rad podijeljen je u tri poglavlja.

U prvom ćemo iznijeti osnovne podatke o Sokratu, upoznati se s njegovim životom i političkim, društvenim okolnostima u kojima je živio prije suđenja 399. godine.

U drugom poglavlju obradit ćemo tijek samog suđenja i upoznat se s osobama koje su optužile Sokrata. Vidjet ćemo da se veoma lako mogao osloboditi optužbi da je to htio.

U trećem poglavlju reći ćemo nešto o Sokratovoj religioznosti i njegovom poimanju Boga te ćemo dati kratku usporedbu njega i Isusa, da bismo još više dočarali Sokratovu posebnost i izvornost. Također ćemo u kratkim crtama obrazložiti njegov, odnosno Platonov nauk o duši te izložiti dokaze o njezinoj besmrtnosti, kojima on pokušava uvjeriti svoje učenike i čitatelje u život duše i nakon smrti.

⁴Usp, *Isto*, str. 311.

⁵Usp, *Isto*, str. 312.

1. SOKRATOV ŽIVOT I OKOLNOSTI PRIJE SUĐENJA

1.1 *Općenito o Sokratu*

U ovom uvodnom poglavlju prikazat ćemo neke osnovne podatke o Sokratu, potrebne za razumijevanje narednih poglavlja. Sokrat je bio sin kipara Sofroniska i primalje Fenarete. Bio je Atenjanin i dolazio iz okruga Alopeke.⁶ Rođen je 470./469. pr. Kr. U to smo sigurni jer zapisi i izvori njegovo suđenje stavljaju u proljeće 399. godine, a Platon nam svjedoči da je u to vrijeme imao ravno sedamdeset godina. U Platonovom *Taetetu* Sokrat svoju ulogu u životu uspoređuje s primaljskim umijećem, umijećem njegove majke. Kao što primalja pomaže ženama da rode djecu, tako Sokrat pomaže ljudima da rode znanje. Kao i primalje, on sam nije imao sposobnost roditi djecu, što bi u prenesenom značenju značilo da nije imao vlastite ideje, nego samo pomaže drugima, upravo onako kako primalje pomažu donijeti djecu na svijet.⁷ Veoma vjerojatna je činjenica da Sokrat nije bio siromašan, nego je siromaštvo bilo njegov vlastiti izbor. Upravo to čitamo u Platonovoj *Apologiji* gdje Sokrat kaže kako zbog toga što je postao saveznik Bogu i krenuo poučavati ljude, nije imao vremena posvetiti se drugom poslu i zaraditi što god, već je zbog te Božje službe zapao u veliko siromaštvo.⁸ Nekada nam se može učiniti kako se pažnja pridaje stvarima koje su nevažne za Sokrata i koje su udaljene od njegove filozofije, međutim, pri upoznavanju Sokrata važno je znati da je nemoguće odvojiti njegovo učenje od njegove osobnosti.⁹

Ono što saznajemo iz Platonovih kasnijih dijaloga jest to da je Sokratova pojava bila iznimno ružna. Imao je grube crte lica, širok, podignut i prćast nos, izbuljene oči, debele mesnate usne i velik trbuh.¹⁰ Zanimljivo je to što imamo takve podatke o jednom filozofu. Također, za njega je bio karakterističan način gledanja drugih ljudi sa širom otvorenim očima, spuštenom glavom i pogledom poput bika.¹¹ Zanimljiv je prizor u *Simpoziju* u kojem se Sokrat, kao objektivno ružan muškarac,

⁶Usp. Diogen Laertije, *Život i misli istaknutih filozofa*, Nova akropola, Zagreb, 2008., str. 29.

⁷Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti – Sokrat*, str. 361.

⁸Usp. Giovanni Reale, u: Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb, 2000., str. 73.

⁹Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti - Sokrat*, str. 369.

¹⁰Usp. Gregory Vlastos, *Sokrat – ironičar i moralni filozof*, Demetra, Zagreb, 2016., str. 422. i W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti – Sokrat*, str. 369.

¹¹Usp. *Isto*, str. 370.

natječe sa Kritobulom, zgodnim mladićem, u tome tko je od njih dvojice ljepši. Sokrat je u svemu tražio način kako uputiti poruku drugima te je svojim načinom ispitivanja doveo mladića do zaključka da je ružniji od Sokrata.¹² Sokrat nije previše brinuo o svom vanjskom izgledu. Uglavnom je hodao bos, drugi su ga ismijavali zbog nošenja prastarog ogrtača, a mnogi njegovi kritičari pripisali su mu nadimak “neoprani”. Čak su i njegovi prijatelji bili iznenađeni kad bi ugledali svježe opranog Sokrata u čistim cipelama. Bio je umjeren u smislu ravnodušnosti prema materijalnim dobrima i užicima. Sve svoje želje i strasti držao je pod nadzorom. Ipak, svi ovi podatci dolaze nam od njegovih prijatelja i štovatelja pa ih trebamo uzimati s oprezom.¹³ Diogen Laertije nas u svom djelu *Život i misli istaknutih filozofa* izvještava o određenim zanimljivostima koje se odnose na Sokrata. Tako saznajemo da Aristoksen za njega kaže da bi novac zarađivao, a onda ga ubrzo trošio i tako iznova. Demetrije iz Bizanta svjedoči da ga je Kriton izveo iz radionice i obrazovao ga jer su mu se toliko svidjele njegova duša i osobnost. Ljudi su zbog njegovih naučavanja često i nasrtali na njega, a on je to sve podnosio mirno. Nije puno putovao poput ostalih filozofa. Nije želio na silu mijenjati tuđa mišljenja, volio je navoditi ljude da ga sami promijene i da sami uvide što rade pogriješno. Brinuo se oko fizičkog zdravlja. Često je znao reći, kada bi ugledao mnoštvo stvari oko sebe, da za toliko stvari uopće nema potrebu. Bio je toliko uredan da je bio jedina osoba koja se nije razboljela kada je u Ateni bila kuga. Smatrao je da je bogovima najbližnji upravo po tome što mu je potrebno jako malo. Komedioografi su ga, uz ismijavanje, često i hvalili. Imao je veliku sposobnost nagovaranja i odgovaranja ljudi, kao što ćemo to kasnije vidjeti u primjerima s Glaukonom kojeg je odvratio od državnog posla i Harmidom kojeg je usmjerio tome poslu. Naglašavao je kako je znanje jedino dobro koje postoji, a jedino zlo jest – neznanje. Bogatstvo je za njega bilo nevažno. Na dan kada je trebao umrijeti, Apolodor mu je ponudio novu odjeću. Sokrat je smatrao da je njegov plašt prikladan za smrt, kao što je bio prikladan za život. Kada su mu rekli da netko o njemu govori ružno i neistinito, samo je odgovorio kako je očito da tu osobu nitko nije naučio govoriti lijepo. Uvrede je

¹²Usp. Ksenofont, *Gozba*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009., str. 55.-59.

¹³Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti – Sokrat*, str. 372.

podnosio strpljivo i mirno. Mnogo je ovakvih slučajeva koje nam prenosi Diogen, preko kojih vidimo koliko je Sokrat bio mudar i poseban.¹⁴

Kada govorimo o Sokratu, važno je spomenuti i sofiste, poznate kao putujuće učitelje. Oni su za velike novce poučavali bogate mladiće različitim vještinama, kako bi od njih stvorili ljude s društvenim i političkim utjecajem. Bitan dio pouke u govorništvu sačinjavala je dijalektika, odnosno tehnika razgovaranja. Jedna osoba bi postavljala pitanja, a druga bi odgovarala s “da” i “ne”. Cilj je bio sugovornika dovesti u proturječje. Ova tehnika omogućavala je razmišljanje nekoliko koraka unaprijed. Sokrat je bio veoma uspješan u dijalektici te je od nje stvorio svoju filozofsku metodu. Ipak, razlika je bila u tome što su Sokratovi sugovornici morali odgovarati iskreno, a ne s namjerom da ispadnu što je moguće pametniji. Sokrat je ovom tehnikom često razoružavao svoje sugovornike.¹⁵ Za Sokrata nije bilo bitno ostati što dulje u takvim proturječjima. Za njega je bilo najvažnije doći do spoznaje i preispitivanja sebe. Često su sugovornici, koji su se smatrali stručnima, bili suočavani sa svojim neznanjem koje ih je pogađalo i vrijeđalo im njihov „ja“. Ta spoznaja neznanja trebala je drugačije djelovati, poticati ih na preispitivanje sebe i drugih. Sokrat u Platonovoj *Sokratovoj obrani* navodi kako je za njega najgora vrsta neznanja ona koja je popraćena sigurnošću u vlastito znanje. Takve osobe nemaju potrebu preispitivati ništa.¹⁶ Kada je osoba sigurna da nešto zna, neće niti pružiti priliku sebi da razmisli i uvidi je li ili nije u pravu. Još nešto što Sokrata razlikuje od sofista jest da on nije uzimao novac od svojih sugovornika. Smatrao je da to ne može činiti jer ne zna ništa vrijedno. Sukladno tome, ništa vrijedno ne poučava druge da bi tražio naknadu za to. Ljudi često stavljaju na prvo mjesto bogatstvo i moć, misleći kako to donosi sreću. Sokrat kaže da je razlog takvog mišljenja upravo neznanje. Prema njemu, jedini uvjet za čovjekovu sreću je vrlina. Pravednost, hrabrost i umjerenost samo su tri očitovanja te jedne vrline, a najvažniji njezin dio je mudrost, odnosno znanje. Možemo spomenuti i Sokratovo stajalište da nitko ne griješi namjerno. Prema njemu, svi teže dobru i izbjegavaju ono što je štetno. Kada ljudi griješe i čine zla djela, ne čine to s namjerom, nego iz neznanja da se radi o

¹⁴Usp. Diogen Laertije, *nav. dj.*, str. 30. – 36.

¹⁵Platon, *Sokratova obrana*, Ksenofont, *Sokratova obrana*, uvod: Pavel Gregorić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2019., str. 8. i 9.

¹⁶Usp. *Isto.* str. 10.

pogrješci. Da čovjek ima znanje o dobru i zlu, nikad ne bi činio zla djela, jer bi bio svjestan da uništava ono najvrjednije, a to je duša.¹⁷

Sokratov utjecaj na filozofiju je ogroman. To nam najviše potvrđuje činjenica da historiografija dijeli filozofiju na onu prije i poslije Sokrata. Također, spominju se sokratovske škole koje su ustanovili Sokratovi učenici koji su izravno od njega primali nauk. Antisten je postavio temelje ciničkoj školi koja je naučavala lišenost potreba, Euklid megarskoj, u kojoj su se njegovale logika i eristika, Aristip cirenskoj u kojoj je bio naglašen hedonizam. Važno je spomenuti i elejsku školu, koja se bavila dijalektičkim istraživanjima. Nijedna od tih škola nije naučavala isključivo Sokratovu filozofiju, ali sve su bile pod njegovim utjecajem. Sokrat je ostavio svoj pečat i neizbrisiv trag u povijesti filozofije.¹⁸

1.2. Sokratovo političko stajalište

Sokrat je živio u skladu s određenim načelima, sebe je zvao jedinim pravim državljaninom i dolazio je u sukobe s Trideseticom, s demokracijom, ali nije ga zanimala politika u smislu u kojem ju je shvaćalo tadašnje društvo. Upravo zato o njemu nemamo nekakav sustavni nauk o politici, nego njegove političke ideje moramo tražiti u njegovom cjelokupnom životu i djelovanju. Važno je naglasiti kako je on smatrao da nikakvo bogatstvo i moć ne predstavljaju prednost prema dobrobiti duše.¹⁹ Ovo što danas primjećujemo, kako u ovo doba novine objavljuju mišljenja poznatih pjevača i nogometaša o ključnim političkim pitanjima, za Sokrata bi bilo neprihvatljivo. On je cijenio svakoga tko je dobro radio svoj posao, bio to postolar ili poljoprivrednik, ali je bio čvrsto uvjeren da uspješnost u jednom području ne osposobljava čovjeka da prosuđuje stvari izvan tog područja i posla. Ipak, u Ateni je svaka osoba imala jednako pravo raspravljati o društvenim i političkim pitanjima. U *Protagori* Sokrat iznosi zanimljivu činjenicu kako u pitanjima koja se tiču arhitekture, skupština poziva samo stručnjake i znalce, ne dajući za pravo da govori

¹⁷Usp. *Isto*, str. 12.-14.

¹⁸Usp. Platon, *Sokratova obrana* – Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 16. i Karl Jaspers, *Ljudi sudbine*, AGM, Zagreb, 2008., str. 30.

¹⁹Usp. W. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti – Sokrat*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 396.

itko tko nema znanje iz tog područja, dok tamo gdje se postavljaju pitanja o vladanju, slušaju i prihvaćaju mišljenja svake osobe, čime god se ona bavila i kakav god njezin stalež bio. Za Sokrata je to bilo potpuno neprihvatljivo.²⁰ Možemo razumjeti Sokratovu ljutnju na takav sustav, jer se na takav način politika i moć vladanja spuštala na nižu razinu i svatko se mogao uplitati u pitanja vlasti i društva, bez obzira je li imao znanja o tome ili nije. Dobar primjer za to je Sokratov razgovor s Glaukonom u kojem ga odvrća od državnih poslova, smatrajući da nije sposoban za vršenje te službe. Taj dijalog nalazimo u Ksenofontovim *Uspomenama o Sokratu*. Glaukon je bio Platonov polubrat, kojem u to vrijeme nije bilo niti dvadeset godina. Imao je političke težnje, ali nije bio sasvim sposoban za takve poslove. Mnogi su to vidjeli, pa su ga zbog toga ismijavali. Sokrat mu je, kao što je to inače činio, postavljao niz pitanja kojima ga je dovodio do toga da shvati kako to nije za njega.²¹ Ispitivao ga je otkud državi dolaze prihodi, koliki je iznos dohotka i izdatka, koliko je stražara dovoljno za očuvanje zemlje, koliko država može živjeti od onoga što u njoj rodi, a koliko od izvoza itd..²² Jasno je bilo da ga tim pitanjima želi uvjeriti da odustane od svog nauma. Ipak, Glaukon je imao dobre veze da bi ostvario svoje planove.²³ S druge strane, kada bi naišao na koga tko je sposoban biti državnikom, Sokrat bi ga poticao na to. Tako je u razgovoru poticao Harmida, sina Glaukonova, kojeg je smatrao korisnim za državne poslove.²⁴ Tu nalazimo i zanimljiv opis skupštine kakav Sokrat nudi Harmidu, da mu pokaže da se ne treba bojati upuštanja u poslove državnika, jer nitko od njih nije bolji od njega: “Jer, kojih između njih treba da se stidiš? Da li valjača sukna, ili kožara, ili tesara, ili kovača, ili težaka, ili trgovca ili onih što na trgu prodaju i smišljaju što će jeftinije kupiti pa skuplje prodati?”²⁵ Sokratov stav bio je da je svatko po naravi prikladan za praktičan posao, a način života nekog fizičkog radnika i zanatlije isključuje svakodnevno stjecanje znanja i moći prosuđivanja koji su mu potrebni za političkoga vođu. Takav stav bio je u sukobu s tadašnjom demokracijom koja je postavila čvrste temelje u Ateni. Bilo tko

²⁰Usp. *Isto*, str. 392.

²¹Usp. Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, preveo: Miloš Đurić, Kultura, Beograd, 1964., str. 73.

²²Usp. *Isto*, str. 74. i 75.

²³Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti – Sokrat*, str. 393.

²⁴Usp. Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, str. 77.

²⁵*Isto*, str. 77.

mogao je biti ždrijebom izabran i imenovan za javnu službu.²⁶ Za Sokrata je bio pogriješan način biranja ljudi ždrijebom. Moramo naglasiti kako se ovdje radi o “grčkoj” demokraciji koja je bila posebna. Nijedna demokracija danas se ne služi imenovanjem ljudi ždrijebom ili kockom. To, dakle, nije dovoljan razlog da se Sokrata naziva antidemokratom. Uporaba ždrijeba u Ateni imala je religiozni motiv, u smislu prepuštanja odluke Bogu.²⁷ Sokrat tvrdi kako kraljevi i vladari nisu oni koji drže žezla i koji su izabrani od ljudi na ulici, niti oni izabrani ždrijebom, kao ni oni koji su do toga došli prevarom, nego samo i isključivo oni koji znaju kako vladati!²⁸

1.3. Tri “potresa”

Da bismo bolje razumjeli zbog čega je došlo do optužbe protiv Sokrata i zašto je on izazvao ljutnju svojih suvremenika, važno je upoznati se s povijesnim i političkim okolnostima u kojim je filozof živio. Postavlja se pitanje, zbog čega se čekalo njegovu sedamdesetu godinu za podizanje optužnice, je li se tada dogodilo nešto ključno? Isidor F. Stone vjeruje da odgovor leži u tri politička potresa koja su se dogodila malo prije suđenja, odnosno 411., 404. i 401. godine prije Krista. Mladi ljudi koji su bili bliski Sokratu, sudjelovali su u sva tri, što naravno baca sumnju na Sokrata kao na njihovog učitelja/prijatelja.²⁹ Diktature koje su tada došle na mjesto demokracije nisu trajale dugo. Prva je trajala četiri mjeseca (diktatura Četiri stotine), a druga svega osam mjeseci (diktatura Tridesetorice), ali su obje izazvale razore i užase. Godine 411. i 404. godine demokraciju je zbacila skupina urotnika iz takozvanih aristokratskih klubova. Urotnici su radili u dosluhu sa spartanskim neprijateljima. Iako Sokrat nije bio sklon demokraciji, on nije pripadao takvim udruženjima. Ipak, nije mogao nijekati da su određeni članovi bili njegovi učenici.³⁰ Tukidid nam svjedoči o nasilju koje je vladalo u to vrijeme te o načinu gušenja “protivnika” oligarhije, tj. vladavine manjine. Demokrati su bili zastrašeni, a nikakve

²⁶Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti – Sokrat*, str. 393.

²⁷Usp. *Isto*, str. 394.

²⁸Usp. Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, str. 82.

²⁹Usp. Isidor F. Stone, *Suđenje Sokratovo*, MISL, Zagreb, 2005., str 120.

³⁰Usp. *Isto*, str. 121.

istrage nisu se izvršavale.³¹ Aristotel svjedoči kako je atenska skupština sama izglasala okončanje demokracije u strahu pred oligarsima. Godine 404., pod vlašću Tridesetorice, novačeni su vojnici da plaše narod. Oni su demokrate podsjećali na mladež koju je upravo Sokrat učio protudemokraciji i sličnim idejama.³² To mu nije išlo u prilog kada je došlo do suđenja, iako se može zaključiti da on sam nikada nije zagovarao nasilno zbacivanje demokracije. Godine 411. i 404. godine demokraciju su zbacivali aristokrati zajedno sa srednjom klasom, a srednja klasa se udruživala sa siromašnima kako bi obnovila demokraciju, jer je dolazilo do lišavanja temeljnih prava i imovine od strane aristokratskih diktatora. Nakon što je 403. godine ponovno uspostavljena demokracija, Sokrat je imao priliku podržati je i ispraviti mišljenje o sebi. Međutim, on ne staje ni na jednu stranu, iako bi njegovo mišljenje bilo veoma važno za Atenjanje tog doba. Gregory Vlastos je rekao da dok je Isus plakao za Jeruzalemom, Sokrat nije pustio ni jednu suzu za Atenu i Atenjane, što upućuje na to da mu je nedostajalo samilosti.³³ U to vrijeme postojale su četiri klase, a najniža se zvala "thetes". Ravnodušnost koju je Sokrat pokazao prema njima u tim potresima iskazivala je njegov prezir prema demokraciji. Na suđenju je mogao navesti samo jednog od svojih učenika koji je bio demokrat, a to je bio Karefon. Spominjanje Karefona u *Apologiji* od ključne je važnosti, jer smo tako dobili pravi dojam o tome koliko su se Sokrat i ostatak njegovih učenika razlikovali od tog prodemokratski nastrojenog čovjeka. Kada je demokracija napokon bila obnovljena, postojala je izreka "ostati u gradu" koja je izdvajala ljude koji su za vrijeme diktature ostali u Ateni i tako neizravno istu i podupirali. To je bila stigma koja je pripadala ljudima koji nisu pružili nikakav otpor.³⁴ Ovdje možemo spomenuti kako su za vrijeme prve diktature, 411. godine, Ksenofont i Platon bili u svojim mladenačkim godinama. Sedam godina kasnije, za vrijeme Tridesetorice, bili su dovoljno stari da budu politički svjesni, ali nigdje ne nalazimo zapise o njihovom napuštanju grada za vrijeme diktature, a i obojica su bili aristokratskog podrijetla.³⁵ Ipak, olakotna činjenica bila je ta da je nakon obnove demokracije uvedena takozvana amnestija, odnosno, nikome se nije moglo suditi za nešto počinjeno pod diktaturom. Upravo to

³¹Usp, *Isto*, str. 122.

³²Usp, *Isto*, str. 123.

³³Usp, *Isto*, str. 124. i 125.

³⁴Usp, *Isto*, str. 129. i 130.

³⁵Usp, *Isto*, str. 134.

zaštitilo je Sokrata od optužbi o nenapuštanju grada i zbog toga što je bio učitelj dvojici antidemokrata, Karmidu i Kritiji.

Ipak, u razdoblju između zbacivanja Tridesetorice i Sokratova suđenja prošlo je četiri godine. Sada možemo doći do zaključka kako je Sokrat vjerojatno i u to vrijeme nastavio širiti protudemokratske ideje i stvorio strah od ponovnog zbacivanja jedva obnovljene demokracije. Upravo nešto slično dogodilo se nakon samo dvije godine, točnije 401. godine, koju smo naveli kao jednu od godina triju političkih potresa.³⁶ Neki od podupiratelja Tridesetorice i dalje nisu odustajali od svojih nauma. Atenjani su im dopustili da osnuju, odnosno uspostave svoj grad-državu u gradu Eleuzinu. Međutim, oni su tamo izvršili krvoproliće i pobili 300 tamošnjih muškaraca. S tim je bilo povezano Kritijino ime. Malo nakon toga, diktatura se počela raspadati pa su Kritija i Karmid pogubljeni. Ipak, aristokrati nisu odustajali. Atenjani su bili prisiljeni ubiti im zapovjednike, a sa ostatkom su sklopili primirje. Ti nemili događaji dogodili su se samo dvije godine prije Sokratova suđenja, a njegova ustrajnost u protudemokratskim stavovima nije mu išla u prilog.³⁷ Da je on promijenio svoj pogled na demokraciju, o tome bismo sigurno nešto saznali iz dostupnih nam izvora. Čitajući Ksenofontove *Uspomene o Sokratu*, saznajemo kako je Sokrat jednom prigodom čak i kritizirao diktaturu. Kazao je kako mu se čini čudnovato da pastir stada smanjuje broj goveda i čini da postanu mršavija, a unatoč tome ne želi priznati da je loš govedar, a još čudnije mu je da netko postane državnik koji prouzrokuje da se broj građana smanjuje, a odbija priznat da je loš državnik.³⁸ S obzirom na sve događaje, ova kritika je djelovala kao jako mlak i nevažan prosvjed.³⁹ Diktatori su bili izvješteni o Sokratovim riječima pa su ga Kritija i Kariklo pozvali na razgovor. Dobio je naređenje da više ne smije razgovarati s mladima. Sokrat je na to upitao kako će znati do koje godine se netko smatra mladim, a Kariklo mu odgovara da ne smije razgovarati ni s kim kome nije dopušteno sjediti u Vijeću, a to bi značilo ni s kim mlađim od trideset godina.⁴⁰ Stavivši ovo malo suđenje pred članovima

³⁶Usp, *Isto*, str. 131.

³⁷Usp, *Isto*, str. 132. i 133.

³⁸Usp. Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, str. 11.

³⁹Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 135.

⁴⁰Usp. Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, str. 12.

Tridesetorice u usporedbu sa suđenjem pred demokracijom 399. godine, uviđamo da u ovom prvom suđenju nema ni trunke prkosa.⁴¹

Kritija je primjer osobe uništene utjecajem društva, najviše sofističkim naučavanjima. To pokazuje kako se najfinija ljudska narav može uništiti ako nije pravilno njegovana.⁴² Njegov nestalni karakter i težnje, udružene s tadašnjim iskrivljenim teorijama, okrenule su ga protiv Sokratove mudrosti i stvorile od njega okrutnog tiranina.⁴³ Razumljivo je zbog čega su Tridesetorica osjećala neprijateljsko raspoloženje prema učiteljima retorike i filozofije, pa zbog toga i prema Sokratu. Oni nipošto nisu željeli da građani nauče takva umijeća koja bi im omogućila da sudjeluju u vlasti te su poučavanje "techne logona", odnosno umijeća raspravljanja stavili izvan tadašnjeg zakona.⁴⁴ Tako se Sokrat uvijek nalazio sam na drugoj strani i borio se protiv svake vrste nepravedne vlasti, ali je često bivao neshvaćen i ponižen.

⁴¹Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 136.

⁴²Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, knjiga III., *Sofisti – Sokrat*, str. 284.

⁴³Usp. *Isto*, str. 289.

⁴⁴Usp. *Isto*, str. 137.

2. SOKRATOVO SUĐENJE

2.1. Glavne točke optužnice i Sokratovi tužitelji

Za početak, zanimljivo je spomenuti kako nijedno suđenje, osim onoga Isusu Kristu, nije ostavilo tako snažan dojam na maštu čovjeka kao što je to Sokratovo suđenje. Isusovo i Sokratovo suđenje imaju mnoštvo zajedničkih crta: ni o jednom nema nezavisnog, suvremenog prikaza, nemamo sudske zapise niti čitamo što tužiteljstvo kaže o cijelom slučaju. Također, ne nailazimo ni na kakva vlastita djela koja su ostala iza njih. Sve što znamo, znamo od strane njihovih učenika, koji su ih očigledno veoma cijenili i voljeli. I jedan i drugi proživjeli su svojevrsno mučeništvo, ali su tako postigli trajni spomen u očima narednih naraštaja. Ukoliko želimo doći do povijesnog Sokrata, moramo biti svjesni da je to velika i zahtjevna zadaća.⁴⁵ Naravno, ovdje ne želimo izjednačiti Sokrata i Isusa, niti izjednačiti snagu njihova mučeništva. Za nas vjernike Isusova muka i smrt na križu je jedinstvena i nije usporediva s bilo kojom žrtvom u povijesti čovječanstva. Gore navedenom usporedbom samo želimo naglasiti koliko je Sokratovo suđenje zanimljivo i nakon toliko stoljeća, upravo kao i Isusovo. *Fedon* i *Obrana Sokratova* dva su najčitanija Platonova dijaloga. Glavni lik u oba djela jest Sokrat. Ipak, za razliku od *Fedona*, gdje je Sokrat samo lik koji kroz razgovor iznosi Platonov nauk, u *Obrani* je to posve drukčije.⁴⁶ U uvodu tog djela Giovanni Reale kaže kako u *Obrani* nailazimo na pravog, istinskog Sokrata.⁴⁷

Djelo *Obrana Sokratova* izvješćuje nas o sudskom postupku koji je pokrenut protiv Sokrata 399. prije Krista, a radnja navedenog spisa temelji se upravo na toj obrani koju je on izrekao tijekom spomenutog suđenja. Postavlja se pitanje, koji je motiv, odnosno koji su motivi pokretanja postupka koji je sadržavao čak i smrtnu kaznu? Platon i Ksenofont nam daju izvještaj o tome. Oba navode da je Sokrat kriv što kvari mladež, što ne štuje bogove koje štuje država, odnosno bogove mitološke tradicije. Ova optužba nije bila osobnog, nego državnog karaktera, dakle nije se pokrenula zbog toga što je on uvrijedio nekoga pojedinca, nego se smatralo da

⁴⁵Usp. Isidor F. Stone, *nav. dj.*, str. 13.

⁴⁶Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, str. 15.

⁴⁷Usp. *Isto*, str. 15.

djeluje protiv same države.⁴⁸ U to vrijeme, ogriješiti se o državne bogove, značilo je ogriješiti se o samu državu, pogotovo ako su ideje protiv kojih je podignuta optužba bitno utjecale na građane, njihova uvjerenja i ponašanje. Sokrat je državne bogove odbacivao iz dva razloga. Prvi je taj što je smatrao nespojivim s onim što nazivamo božanstvo ono što se bogovima pripisivalo. Smatrao je da je nemoguće svađe, sukobe i preljube pripisivati bogovima, a to su pak bile glavne odrednice grčkih bogova. Drugi razlog odbacivanja tradicionalnog poimanja bogova jesu etičke posljedice. Na temeljima takozvane tradicionalne teologije nije se mogao ostvariti moralno uređen način života. Na takav način poimanja bogova, sve ljudske pogreške i mane mogle su se opravdati pozivanjem na ponašanje samih bogova.⁴⁹ Ako se bogovi svađaju i bore, zašto se ne bi i ljudi tako ponašali? Sokrat pita Eutifrona djeluje li njemu uvjerljivo da među bogovima stvarno postoje takva neprijateljstva o kojim govore pjesnici i crtaju slikari?⁵⁰ Prema Sokratu je, dakle, božanska narav drukčija od onoga kako ju je prikazivala tradicionalna mitska teologija. Pored toga svega, Sokrata su optuživali da uvodi nova božanstva. U toj optužbi zapravo se radi o daimonionu, božanskom glasu za kojeg je Sokrat tvrdio da ga čuje unutar sebe još od svoje mladosti. Daimonion je unutrašnji znak koji ga ne tjera da nešto učini, nego ga zadržava i suprotstavlja se.⁵¹ Što se daimoniona tiče, tu se nije radilo o nikakvom novom božanstvu, nego o osobnom odnosu koji je Sokrat imao s onim što podrazumijevamo pod onim što nazivamo “božansko”. Označavao je mjesto susreta čovjeka s božanskim, možemo reći sa svojom savješću, ali u dimenziji koja nadilazi helensku kulturu i okvire. Pošto je Sokrat takve ideje prenosio svojim učenicima, optužen je da kvvari mladež.⁵² Iz svega iznesenoga može se zaključiti da je Sokrat bio borac za ono što smatra istinitim, bez obzira na posljedice. Ipak, više je vjerojatno da je vjerski motiv za optužnicu samo izlika političkim motivima i obračunima. Ovdje se više radilo o nekakvoj vrsti urote protiv Sokrata, a ne o povrijeđenosti državne vlasti zbog drugačijeg shvaćanja božanstva.⁵³

⁴⁸Usp. *Isto*, str. 18.

⁴⁹Usp. *Isto*, str. 19.

⁵⁰Usp. *Eutifron*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1998., str. 19.

⁵¹Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, str. 20.

⁵²Usp. *Isto*, str. 21.

⁵³Usp. *Isto*, str 21.

Sada kada smo to uočili, možemo spomenuti da se Sokrat razlikovao od većine svojih sugrađana. Prvo neslaganje tiče se naravi ljudske zajednice. Je li Atena polis, slobodan grad, ili krdo, kako je to Sokrat običavao govoriti?⁵⁴ U Ateni, svaki građanin imao je pravo glasovati i govoriti u skupštini u kojoj su se donosili zakoni. To su bile značajke tadašnje grčke politike s kojom se Sokrat nikako nije slagao. Dakle, Sokrat i njegovi sljedbenici odbacivali su ideju polisa i jednakost građana.⁵⁵ Njegov ideal bio je vladavina onih koji znaju kako vladati. Njegovim sugrađanima to je sigurno djelovalo kao povratak na kraljevanje, na apsolutističku vlast koja je potpuna suprotnost vladavini u polisima, u kojem su građani upravljali gradom.⁵⁶ Ogladni primjer prezira demokracije nalazimo kod Antistena, Sokratova učenika. Očigledan je njegov utjecaj na učenike. Kod Diogena Laerta, u djelu *Život i misli istaknutih filozofa*, nailazimo na priču u kojoj je Antisten cinično pitao Atenjane zašto ne izglasaju da su magarci konji, budući da nekada biraju za generale osobe koje imaju sličnosti s pravim vojskovođama koliko sličnosti ima magarac s konjem.⁵⁷ Možemo stoga reći kako je razilaženje između Sokrata i Atenjana bilo u pogledu na ljudsku zajednicu. Sokrat je na nju gledao kao na krdo, stado nad kojim mora biti pastir, dok su se Atenjani vodili Aristotelovom postavkom kako je čovjek politička životinja, obdarena logosom, dakle, sposoban je služiti se razumom i upravljati.⁵⁸ Još jedna bitna razlika između Sokrata i njegovih sugrađana bila je razlika u poimanju znanja i vrline. Sokrat je pokušavao to dvoje izjednačiti. No, tu se uočava nešto što je bitno. Ako je vrlina znanje, onda se nju može i poučavati. A ako je tako, onda vrlinu mogu naučiti mnogi, a ne samo nekolicina ljudi. Tako se građanima ne može nijekati udio u vladanju gradom. Ipak, Sokrat je, pokušavajući odgovoriti na pitanje što je znanje, smatrao da se pravo znanje može steći samo pomoću definicije, odnosno, ako nešto ne možemo definirati, onda to ne možemo ni spoznati. Tako je došao do zaključka da zna jedino da ništa ne zna. Smatrao je da i ovu istinu može shvatiti mali broj ljudi. Zaključno, ako je vrlina znanje, a znanje je nedostižno, obični ljudi nemaju vrline, odnosno znanja za upravljanje. Stoga, Sokrat je i dalje smatrao da je zajednica

⁵⁴Usp. Isidor F. Stone, *nav. dj.*, str. 19.

⁵⁵Usp. *Isto*, str. 20.

⁵⁶Usp. *Isto*, str. 21.

⁵⁷Usp. *Isto*, str. 23.

⁵⁸Usp. I. F. Stone. *nav. dj.*, str. 41.

ništa drugo doli krdo.⁵⁹ S druge strane, sofisti su tvrdili za sebe da su učitelji znanja i vrline, što je za Sokrata bilo neprihvatljivo, jer se znanje i vrlinu ne može poučiti.⁶⁰ Sofisti su bili plaćeni učitelji. Pošto su građanima u Ateni bile potrebne dobro razvijene govorničke vještine da bi mogli utjecati na odluke u narodnoj skupštini, oni su to iskoristili, pa su poučavali mlade bogataše u govorništvu i vještini raspravljanja. Naučavali su kako se za svaku tvrdnju može pronaći uvjerljiv dokaz i tako doveli do spoznajnog i etičkog relativizma, čemu se Sokrat oštro suprotstavljao.⁶¹ Da bismo bolje razumjeli tko su bili sofisti i na koji način su poučavali ljude, ukratko ćemo objasniti jedan pojam. Sofizam (grč. σοφισμα) jest lukavo domišljanje kako bi se održala, odnosno obranila neka neodrživa tvrdnja. Jedan od poznatijih sofizama jest onaj o Protagori i učeniku, a mi ćemo ovdje navesti sofizam “Pokriveni” kako bi nekome tko nije upućen u sofizme sve bilo mnogo jasnije. Pokriveni: »Možeš li prepoznati ovoga pokrivenog čovjeka? Ne. – To je tvoj brat. Dakle, ne možeš prepoznati svojega brata«. ⁶² U Ateni je pismenost bila veoma važna. Ipak, do dolaska sofista više obrazovanje bilo je povlašteno samo za aristokraciju. Sposobnost dobrog govorenja značila je pristup političkom sudjelovanju čak i ljudima koji su pripadali srednjoj klasi. Takve vještine omogućavale su ljudima i da se sami brane na sudu, budući da u to vrijeme nisu postojali odvjetnici u današnjem smislu riječi.⁶³ Neki od poznatijih sofista su Protagora, Gorgija i Antifon. Mi ćemo se ovdje kratko osvrnuti na Antifona, jer se u Ksenofontovim *Uspomenama o Sokratu* javlja kao Sokratov protivnik i kritičar. Antifon je smatrao da su svi ljudi jednaki te da smo svi takvi rođeni po naravi.⁶⁴ Također je izrazio mišljenje da je glavni uzrok nesloge nejednakost bogatstva te da bi bogati trebali pomagati bližnjima.⁶⁵ Iako je Sokrat imao neke dodirne točke sa sofistima, više od toga se razlikovao od njih i nije htio biti poistovjeđivan s njima.

U poglavlju “tri politička potresa” obradili smo okolnosti u kojima je živio Sokrat prije suđenja. Vidjeli smo kakvo je bilo političko stanje i stajalište ljudi toga

⁵⁹Usp. *Isto*, str. 42.

⁶⁰Usp. *Isto*, str. 43.

⁶¹Usp. Ivan Zelić, *Vodič kroz filozofiju*, Verbum, Split, 2017., str. 42.

⁶²Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56978> (20.04.2020.)

⁶³Usp. I. F. Stone. *nav. dj.*, str. 44.

⁶⁴Usp. *Isto*, str. 45.

⁶⁵Usp. *Isto*, str. 46.

doba, a što je Sokrat zagovarao. Tu također treba tražiti razlog optužnice koju su podignuli protiv njega. Bilo je jasno da njegovo naučavanje predstavlja neposrednu opasnost, nakon što je demokracija bila svrgnuta više puta.

Treba reći nešto i o ljudima koji su optužili Sokrata: Anit, Melet i Likon. Optužnicu protiv Sokrata podigao je Melet. On je bio predstavnik pjesnika. Bio je jedan od neuspješnijih. Odlučio na politički korak – pravni postupak protiv Sokrata. U tome je vidio priliku da postane poznat i stekne nekakvu vrstu slave i javnog priznanja.⁶⁶ U *Eutifronu*, Sokrat komentira tu optužbu i pita se o kakvoj optužbi se tu radi? Zasigurno o onakvoj koja će Meletu donijeti mnogo časti, jer je ugledno da se netko tako mlad razumije u političke poslove. Sokrat govori kako mora da je Melet veoma mudar kad je uvidio njegovo neznanje i to da kvari mladiće grada. Bio je toliko uvjeren u sebe da ga je čak javno optužio. Sokrat donosi usporedbu o brizi za mlade ljude. Kao što ratar prvo brine o mladim biljkama, tako će Melet prvo uništiti one koji upropaštavaju mlade ljude, a onda će se pozabaviti i sa starijima te priskrbiti državi velika dobročinstva.⁶⁷ Melet je očitao igrao pokvarenu igru, ali je bio siguran u svoju pobjedu, jer su okolnosti upućivale na to. Mudro je iskoristio priliku. Ipak, nije Melet taj koji je sve osmislio. Političar Anit bio je igrač iz sjene. On je sve osmislio i nagovorio Meleta da podigne optužbu, dok je Likon uređivao i vodio postupke.⁶⁸ Kao što uočavamo, političari nisu voljeli Sokrata. Razlog je veoma jednostavan – bojali su se njegovih iskrenih kritika, kao što su se u Starom Zavjetu kraljevi bojali proroka. To nije ništa čudno, jer oni su bili oni koji su opominjali i govorili istinu. Od ova tri čovjeka, jedino je Anit bio istaknut i priznat Atenjanin. O drugoj dvojici, izvan onoga što čitamo u *Apologiji*, ne znamo skoro ništa. Anit je pak imao ulogu u oružanom otporu kojim je zbačen Kritija, protudemokrat i obnovljena te uspostavljena demokracija. Iako u *Apologiji* čujemo samo Meleta, Anitov ugled i Kritijin loš glas bile su prepreke koje su utjecale protiv oslobađajuće presude.⁶⁹ Postoji legenda koja kaže da je Anit loše završio nakon što je Sokrat pogubljen. Diogen Laert nam govori o tome kako su Atenjani osjećali grižnju savjesti te da su prognali Anita i Likona, Meleta pogubili, a Sokratu podigli kip. Ipak, malo je

⁶⁶Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, *Demetra*, str 22.

⁶⁷Usp. Platon, *Eutifron*, str. 8. i 9.

⁶⁸Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, *Demetra*, str. 23.

⁶⁹Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 148.

vjerojatno da je to istina. Ako dublje razmislimo, da je to sve istina, sigurno bi nas o tako bitnim informacijama izvijestili Platon i Ksenofont.⁷⁰ Postoje još neke verzije o Anitovom svršetku, a iako su to sve samo legende, govore nešto o samom Sokratu, točnije, odražavaju strahopoštovanje kojim je Platon zaodjenuo svog učitelja. Ipak, sa sigurnošću znamo da je Anit i više od jednog desetljeća nakon suđenja bio vodeća osoba u političkom životu Atene. Dokaz nalazimo u Lisijinom govoru *Protiv trgovaca žitom*.⁷¹

2.2. Suđenje i Sokratova tri govora

Ako gledamo samo površinski, izgleda da je dovoljno navesti razloge zbog kojih je Sokrat osuđen i način na koji je smaknut. Međutim, suđenje u tadašnjoj Grčkoj bilo je specifično i mnogo toga o samom Sokratu saznajemo upravo preko njegovih govora tijekom tog suđenja. Na jednom atenskom suđenju, porota je glasovala dva puta. Prvi put glasovalo se o osudi ili oslobođenju. Ako bi odluka prevagnula u korist osude, drugo glasovanje odnosilo se na kaznu.⁷² Javne tužbe protiv građana Atene vodio je vrhovni sud, a njime je predsjedao “arhont”. Sokratova optužba predana mu je u zimu 399. godine.⁷³ Potvrdu o tome nalazimo čak i u *Eutifronu*.⁷⁴

Prikažimo ukratko postupak suđenja prema atenskom zakonu. Poslije govora glavnog tužitelja, riječ je dobio optuženik. Imao je priliku iznositi svoju obranu. Nakon toga, slijedilo je prvo glasovanje sudaca. Ako bi sudac prihvatio tužiteljev prijedlog koji je uključivao smrtnu kaznu, optuženi je mogao predložiti neku drugu kaznu. Osuđenik bi imao priliku održati još jedan govor kojim bi uvjerio suce da mu ublaže kaznu i prihvate onu koju on predložio. Zatim je slijedilo drugo glasovanje. Ishod drugog glasovanja uvijek je bio konačan.⁷⁵ Između 6000 atenskih građana koji su se prijavili za obavljanje sudske službe, birali su se suci za narednu godinu. Na

⁷⁰Usp. *Isto*, str. 149.

⁷¹Usp. *Isto*, str. 150.

⁷²Usp. *Isto*, str. 153.

⁷³Usp. Platon, *Sokratova obrana* – Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 20.

⁷⁴Usp. Platon, *Eutifron*, str. 7.

⁷⁵Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, str. 24.

dan kad bi se odvijalo suđenje, prvo se prinosila žrtva, a onda se pred svima čitala optužnica.⁷⁶ Na Sokratovom suđenju bilo je prisutno 500 sudaca, a već pri prvom glasovanju 280 sudaca odlučilo je da je on kriv. Da je rezultat prvog glasovanja bio 250:250, on bi prema atenskom zakonu bio oslobođen. Nakon toga, Sokrat je imao priliku predložiti drugu kaznu. Umjesto toga, on govori kako zaslužuje nagradu umjesto kazne. Poslije tog ključnog govora, 360 sudaca glasovalo je protiv njega. Nakon toga, Sokrat je održao oprostajni govor, iako nije imao pravo više govoriti, ali je iskoristio priliku dok su službenici bili zauzeti sudskim postupkom i nije odmah odveden u zatvor.⁷⁷

Sada ćemo ukratko obraditi sva tri Sokratova govora, prvi nakon prvog glasovanja, drugi nakon drugog glasovanja i treći, oprostajni.

Prvi govor je najduži i sadrži pravu obranu. Nakon uvoda, Sokrat proziva svoje prve tužitelje. To su oni koji su stvorili lošu sliku o njemu i poistovjetili njegovu misao s filozofima prirode. Tvrdili su da proučava stvari na nebu i ispod zemlje, da svojim idejama i mudrovanjima stvara zbrku, primjerice poriče božanstvenost Suncu i Mjesecu.⁷⁸ Usporedivši ga sa sofistima, tvrdili su da poučava druge kako se snagom govora ono što je nevažno može prikazati kao bitno.⁷⁹ Možda je na prvu začuđujuće kako je Sokrat stekao tako velik ugled o tome da je mudrac. Herefont, Sokratov prijatelj, jednom je upitao proročicu Pitiju u Delfima tko je najmudriji u čitavoj Grčkoj. Ona je odgovorila kako je to Sokrat. Ipak, Sokrat je za sebe tvrdio da zna samo jedno, a to je da ne zna ništa. Začudivši se tom saznanju, Sokrat je odlučio ispitivati ljude koji su se u to doba smatrali mudrima (političari, pjesnici) da bi vidio zbog čega je on mudriji od njih. Kroz razgovor s najpoznatijim političarom svoga doba, Sokrat je shvatio da ipak postoji jedna, naizgled mala, ali uistinu velika razlika između njih: ni jedan ni drugi ne znaju što je dobro, niti što je lijepo, ali taj političar misli da nešto zna, a ne zna, dok Sokrat uopće ne misli da išta zna. On je samo u tome drugačiji od političara, jer ne misli da zna ono što ne zna, jer je ljudska mudrost ograničena.⁸⁰ Do istog je zaključka došao razgovarajući s

⁷⁶Usp. Platon, *Sokratova obrana* – Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 21.

⁷⁷Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, str. 24.

⁷⁸Usp. *Isto*, str. 27.

⁷⁹Usp. *Isto*, str. 28.

⁸⁰Usp, *Isto*, str. 28.

pjesnicima i obrtnicima-umjetnicima i tako na sebe navukao gnjev svih ljudi za koje je otkrio da ne znaju. Drugu skupinu tužitelja sačinjavali su začetnici optužbe: Melet, Anit i Likon. Sokrat se jednostavno nosio s Meletovim optužbama (da kvari mladež i da ne vjeruje u bogove). Argumentirano i jasno je pokazao kako su optužbe nedosljedne i protuslovne: “Ono što ti tvrdiš, Melete, nije održivo, a mislim da niti sam u to ne vjeruješ.”⁸¹

Drugi Sokratov govor slijedi nakon prvog glasovanja kada mu je određena kazna smrću. Taj govor je veoma kratak, ali ima svoju težinu. Važno je napomenuti kako se Sokrat zapravo ni ne smatra krivim, zbog toga ne predlaže drugu kaznu, npr zatvor. Štoviše on smatra kako zaslužuje biti nagrađen.⁸² Govori kako zaslužuje hraniti se na državni trošak i tako izaziva gnjev sudaca.⁸³

Poslije drugog glasovanja i konačne odluke, slijedi treći Sokratov govor. Taj govor zovemo oprostajnim i sastoji se od dva dijela. Sokrat se obraća onima koji su ga osudili i onima koji su glasovali za njegovo oslobođenje.⁸⁴ Prvima daje proročanstvo o tome što će im se dogoditi zbog toga što su ga osudili i tvrdi kako ni oni neće izbjeći svoju kaznu. Onima koji su ga htjeli osloboditi poručuje da su mu prijatelji i da je smrt za njega dobitak u svakom slučaju. Posljednje što je tražio jest to da i njegove sinove kazne, nanoseći im ono što je Sokrat nanosio društvu upozoravajući ih o navezanostima na pogrješne, materijalne stvari. Smatrao je to pravednim i dobrim, jer je briga o duši bila na prvom mjestu.⁸⁵ Upoznavši se s tijekom suđenja, upoznali smo se i s dinamičnošću i dramatičnošću Sokratove osobnosti, koja je itekako vidljiva u njegovim govorima i obraćanjima. U idućem poglavlju još ćemo se osvrnuti na njegov drugi govor da bismo поближе uvidjeli zbog čega je izazvao toliku količinu gnjeva kod sudaca da se većina okrenula protiv njega.

⁸¹Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, str. 85.

⁸²Usp. *Isto*, str. 35.

⁸³Usp. *Isto*, str. 115.

⁸⁴Usp. *Isto*, str. 37.

⁸⁵Usp. *Isto*, str. 125.-131.

2.3. *Mogućnost oslobođenja*

Kao što smo već u prethodnom poglavlju naveli, Sokrat je veoma lako mogao izbjeći smrtnu kaznu. Da je samo trideset sudaca dalo svoj glas umjesto osude za oslobađajuću presudu, Sokrat bi izbjegao ispijanje otrova. Bio je iznenađen što je uopće toliko ljudi glasovalo za njegovo oslobađanje. Čitajući Ksenofonta vidimo da je Sokrat htio biti osuđen i učinio je sve što je bilo u njegovoj moći da tako i bude. Kako bi to sve ispravno shvatili, moramo spomenuti riječ megalegoria, koja nam je od iznimne važnosti.⁸⁶ Ona se u prvom poglavlju Ksenofontove obrane pojavljuje čak tri puta.⁸⁷ Riječ megalegoria sastavljena je od dva grčka korijena. Megal bi značilo velik, golem, a glagol agoreuo govoriti, osloviti agoru, odnosno skupštinu. Kada tu riječ prevedemo, možemo je razumjeti na dva načina. Prvi je negativan, shvaćen kao hvalisanje i arogancija. Drugi je pohvalan i pozitivniji, sinonim za lijepo govorenje, krasnorječje. Sarah Fielding i O. J. Todd riječ su čitali u ovom drugom, pohvalnom smislu. Nažalost, čini se da to nije u skladu sa onim što nam je Ksenofont htio prenijeti i priopćiti.⁸⁸ On svoje djelo počinje tako što piše da su ljudi bili iznenađeni megalegoriom koju je Sokrat pokazao u svom obraćanju sucima. “O tome su pisali i drugi i svi su istaknuli njegovu nadmenost, odakle je jasno da je Sokrat zbilja održao takav govor.”⁸⁹ Dok Ksenofont cilja na nadmenost, Sarah Fielding prevodi tu riječ kao čudesnu hrabrost, uznositost njegova stila i uzvišenost njegova jezika, a Todd kao uznositost njegovih riječi, njegovo uzvišeno izražavanje i uzvišenost njegova jezika. Ipak, treba uzeti u obzir da Ksenofont u tom istom poglavlju u kojem spominje riječ megalegoria, tvrdi kako su ljudi mislili da je ona aphonestera. Prijevod te riječi bio bi nerazumno, glupavo, suludo. Kada povežemo te riječi, nemaju nam smisla prijevođa megalegorie dvaju autora koje smo naveli. Sigurno ne bi bilo nerazumno i glupavo uzvišeno govoriti pred sucima.⁹⁰ No mi vidimo da Ksenofont ipak smatra kako je Sokratova megalegoria bila promišljena kako bi isprovocirao suce: “Hermogen, sin Hipokinov, bijaše Sokratov prijatelj koji je o njemu izvijestio stvari koje pokazuju da je Sokratova nadmenost odgovarala

⁸⁶Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 153.

⁸⁷Usp. Platon, *Sokratova obrana – Ksenofont, Sokratova obrana*, str. 126.

⁸⁸Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 154.

⁸⁹Platon, *Sokratova obrana - Ksenofont, Sokratova obrana*, str. 127.

⁹⁰Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 154.

njegovoj namisli.”⁹¹ Pošto Ksenofont nije bio u Ateni za vrijeme suđenja, Hermogen ga je obavijestio o detaljima. Hermogen je upitao Sokrata zašto nije pripremio obranu, jer je opće poznato da se atenski sudovi daju omekšati lijepim govorima i izazivanjem samilosti. Na to mu je Sokrat rekao da je pokušao pisati obranu i to dva puta, ali ga je njegov daimonion odvratio od toga.⁹² Pošto je Sokrat bio izvrstan govornik, čak i bez pripremljene obrane, jedino logično je bilo to da je njegov naum bio izgubiti u prvom glasovanju, ali i u drugom, u kojem je imao priliku smanjiti kaznu. Čak i da je proglašen krivim u prvom glasovanju, mogao je predložiti drugu kaznu poput novčane kazne i izгона iz grada. Sokrat je izgleda odlučio umrijeti, bez obzira na ženu, djecu i učenike. Njegovim sljedbenicima to je bilo neshvatljivo. Zanimljivo je istaknuti kako je Sokrat rekao da je to suđenje upravo njegova prigoda da počini samoubojstvo i da su suci zapravo njegovi dobročinitelji.

Ksenofontova obrana završila je u istom tonu kako je i počela. Pri kraju svoje *Obrane* Ksenofont rabi riječ sličnu onoj s početka, megalunein, što znači veličati, a dodaje joj povratnu zamjenicu eautos.⁹³ “Sokrat je pak zbog veličanja samoga sebe na sudu navukao zlobu i tako učinio da suci glasaju još više protiv njega.”⁹⁴ Platonova *Obrana* daje potporu Ksenofontovoj što se tih pojmova tiče. Kod Platona nalazimo izraz mega legein, što bi značilo razmetati se, hvalisati se. U obje *Apologije* nailazimo na riječ thorubos. Prevodi se kao buka, buka u punoj skupštini. Takvu buku Sokrat prouzrokuje kada spominje daimoniona i kada kaže da je proroštvo u Delfima reklo da je on najmudriji čovjek.⁹⁵ Nijedno od toga nije bilo razborito. Kada Sokrat spominje boga, valja naglasiti da on misli na boga, “ho theos”, a ne na Boga.⁹⁶ Sokratova namjera i odluka da umre još je više očita u njegovom drugom govoru, kada je ishod kazne djelomično ovisio o njemu. Obje *Apologije* su složne u tome da je Sokrat govorio uvjerljivo u svoju korist tek nakon što su suci dali svoje konačne glasove.⁹⁷ Platon i Ksenofont donose nam različite prijedloge protukazne. Ksenofont izvještava da je Sokrat odbio protukaznu, dok nam Platon daje malo dramatičniji

⁹¹Usp. Platon, *Sokratova obrana* - Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 127.

⁹²Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 154.

⁹³ Usp. *Isto*, str. 155.

⁹⁴Platon, *Sokratova obrana* - Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 141.

⁹⁵Usp. I. F. Stone, *nav. dj.*, str. 156.

⁹⁶Usp. *Isto*, str. 216.

⁹⁷Usp. *Isto*, str. 157.

izvještaj. U njegovoj inačici, Sokrat predlaže da mu se do kraja života daju besplatni obroci u pritaneju, kao narodnom junaku. Trebamo naglasiti kako je pritanej bilo mjesto časti i imalo je sveto obilježje. U normalnom životnom vijeku, svaki je građanin Atene imao priliku služiti u njemu pa tako i Sokrat.⁹⁸ Kada su obnašali dužnost u vijećnici, građani su morali biti prisutni u njoj svaki dan, a u pritaneju se nalazio i javni stol s kojeg su uzimali svoje obroke. Junaci koji su postigli velika djela vezana za obranu grada i demokracije, imali su počasno mjesto za tim stolom. U ovome vidimo koliko je Sokratov prijedlog kazne da uzima obroke u pritaneju do kraja života bio uvredljiv, jer je tako asociirao na loše uspomene vezane za Trideseticu i zbacivanje demokracije. Najčasniji građani koji su tamo jeli bili su potomci boraca za demokraciju, dok je Sokrat bio povezan sa Kritijom, borcem protiv demokracije. Nakon ovako štetne izjave, Sokrat se još više uništio. Drsko je predložio protukaznu od jedne mine, što je bilo smiješno i bezobrazno prema sucima, ali to je bila njegova namjera. Odao je dojam da ismijava sve prisutne i sam sebe osudio na propast.⁹⁹ Mnogi Atenjani su bivali prognani iz grada, a zatim pozvani natrag i stavljeni na visoke položaje. Dobar primjer za to je Alkibijad. Možda je i Sokrat trebao predložiti izgnanstvo iz grada i priskrbiti sucima vrijeme za promišljanje osude. Ipak, njemu to nije dolazilo u obzir.¹⁰⁰

Atena je bila grad poznat po slobodi govora. Zbog toga je čudno da je vodila postupak protiv Sokrata, koji teoretski nije učinio ništa zloga. U ovom slučaju, Atena je djelovala protuatenski. Progonili su Sokrata i njegove ideje, ali on se nikada nije pozvao na slobodu govora da bi smirio porotu. Jedan grad koji je sazdan na demokratskim temeljima, djelovao je jako protudemokratski. Sam tekst optužnice vidljiv nam je kod Platona, Ksenofonta i Diogena Laerta.¹⁰¹ Kada smo spominjali točke optužnice, naveli smo razloge zbog kojih je Sokrat osuđen. Ako dobro pogledamo, nijedan čin nije učinjen protiv grada, ni njegovo poučavanje ni njegova vjerovanja ne predstavljaju oskrvnuće atenskih bogova ni urotu protiv demokratskog sustava.¹⁰² Ipak, valja znati da je u grčkim polisima nepriznavanje gradskih bogova

⁹⁸Usp. *Isto*, str. 158.

⁹⁹Usp. *Isto*, str. 159.

¹⁰⁰Usp. *Isto*, str. 160.

¹⁰¹Usp. *Isto*, str. 166.

¹⁰²Usp. *Isto*, str. 167.

predstavljalo nevjernost gradu.¹⁰³ Ovdje je zanimljivo spomenuti da postoji i manje poznata *Apologija*, napisana više od pet stoljeća kasnije, u kojoj se Sokrat postavo kao građanin koji se poziva na slobodu govora. Napisao ju je Libanius. Njegov Sokrat govori poput modernog zagovaratelja ljudskih i građanskih sloboda i hvali to kao temelj veličine same Atene, što je bilo i istinito.¹⁰⁴ Problem u ovoj obrani jest u tome što Sokrat nije pravi Sokrat u njoj. Čudno je da osoba koja je cijeli život protudemokratski usmjerena, traži isto takvo pravo.¹⁰⁵ S druge strane, da je Sokrat stvarno na taj način pričao sa sucima, sigurno bi pokazao određenu dozu poštovanja prema gradu i sucima te tako sebi priskrbio njihovu naklonost.¹⁰⁶

2.4. Usporedba dvije "Obrane Sokratove"

O ovom poglavlju kratko ćemo usporediti Platonovu i Ksenofontovu *Apologiju*, da bismo bili sigurniji da je ono što čitamo u njima točno i vjerodostojno. Sigurno da je pozitivno kada u više izvora naiđemo na iste podatke. Ogledni primjer za to su Evanđelja. Reći ćemo nekoliko riječi o svakom autoru, da nam bude jasnije zašto su pisali o Sokratu, a onda ćemo usporediti njihove *Apologije*.

Platon je rođen 427. godine prije Krista u Ateni, a umro 347 prije Krista.¹⁰⁷ Vjeruje se da je bio jedan od mladića za koje se u optužnici tvrdilo da ih Sokrat kvari svojim razgovorima i da je *Sokratova obrana* jedno od najranijih mu djela. Nekolicina stručnjaka smatra da ju je sastavio ubrzo nakon suđenja, iako su sjećanja na taj događaj još dugo bila veoma živa.¹⁰⁸ Platon je dva puta spomenuo svoje ime među prisutnima na suđenju, a pošto je *Obranu* napisao dok su se još svi građani Atene sjećali tog događaja, sigurno nije namjerno odstupao od onoga što je Sokrat tada govorio. Sumnjivo je pak to da je Platonova *Obrana* koju on iznosi retorički kvalitetna do te mjere da se čini nemogućim da ju je izgovorio nepripremljeni Sokrat.

¹⁰³Usp. *Isto*, str. 170.

¹⁰⁴Usp. *Isto*, str. 176.

¹⁰⁵Usp. *Isto*, str. 177.

¹⁰⁶Usp. *Isto*, str. 179.

¹⁰⁷Usp. Platon, *Sokratova obrana* – Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 22.

¹⁰⁸Usp. *Isto*, str. 23.

Najprihvatljivije stajalište jest ono koje kaže da je njegova *Obrana* vjerna Sokratovom govoru, ali sigurno dotjerana kako bi nam bila čitljivija i zanimljivija.¹⁰⁹

Ksenofont je rođen također u Ateni, oko 430. prije Krista i umro je u Korintu oko 355. prije Krista. Atenu je napustio prije Sokratova suđenja.¹¹⁰ Ksenofontov stil pisanja u antičko je vrijeme smatran uzorom. Njegova *Obrana* pisana je više kao niz izvještaja o onome što je Sokrat govorio, a za cilj je imala uvjeriti čitatelje u Sokratovu nadmoć u njegovim govorima i u neosnovanost presude.¹¹¹ Podudarnosti koje ćemo navesti u ovom poglavlju upućuju na tri mogućnosti: ili je Platon pri pisanju svoje *Apologije* imao pred sobom Ksenofontovu i koristio je, ili je Ksenofont koristio njegovu, ili su obe *Apologije* nastale nezavisno jedna od druge. Prvo što smo naveli je veoma malo vjerojatno. Ksenofont nije bio u Ateni za vrijeme suđenja, dok Platon jest, čak je i osobno bio nazočan. Druga pretpostavka je pak više moguća, jer sam Ksenofont na početku prvog poglavlja spominje “druge” koji su pisali o Sokratovoj nadmoći. Na temelju ovoga, možemo zaključiti da je vjerojatnije da je Ksenofontovo djelo nastalo nakon Platonova i da je Ksenofont čitao Platonovu *Apologiju* prije pisanja svoje, koju je temeljio na svojim spoznajama nakon suđenja.¹¹² Iako nailazimo na određene razlike u Platonovom i Ksenofontovom prikazu Sokrata, oni se u mnogo čemu i podudaraju. Kako smo rekli, neki kritičari tvrde da je Ksenofont prepisivao od Platona, međutim, to je samo teoretiziranje. Sigurno da je Ksenofont čitao njegove dijaloge, kako *Obranu* tako i druge, ali sličnost među njihovim prikazima ne znači nužno to da je Ksenofont obični prosuđivač događaja.¹¹³ Stoga, ne treba umanjivati vrijednost njegove *Apologije*.

Sada ćemo navesti neke sličnosti u obje *Apologije*, čitajući ih usporedno. Ksenofont i Platon svjedoče nam da se Sokrat nije pripremao za obranu.¹¹⁴ Spominju i to da je ispitivao Meleta.¹¹⁵ Navode kako je na svoju smrt gledao kao na nešto olakšavajuće, a ne nužno loše.¹¹⁶ Kao dokaz za postojanje bogova, navode Sokratov

¹⁰⁹Usp. *Isto*, str. 25.

¹¹⁰Usp. *Isto*, str. 26.

¹¹¹Usp. *Isto*, str. 27.

¹¹²Usp. Platon, *Sokratova obrana* - Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 30.

¹¹³Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti - Sokrat*, str. 314.

¹¹⁴Usp. Platon, *Sokratova obrana* - Ksenofont, *Sokratova obrana*, str. 45. i 127.

¹¹⁵Usp. *Isto*, str. 63. i 135.

¹¹⁶Usp. *Isto*, str. 107. i 139.

božanski glas.¹¹⁷ Obojica spominju odgovor delfijske proročice o Sokratovoj mudrosti.¹¹⁸ Navode da je Sokrat bio sklon ispitivanju i naučavanju,¹¹⁹ a posebno se brinuo o odgoju i izobrazbi.¹²⁰ Nije uzimao plaću za svoje poučavanje i bio je siromašan.¹²¹ Nije se htio dodvoravati sucima na suđenju,¹²² a sebe je smatrao dobrom osobom koja nikome nije učinila ništa nažao.¹²³ Usporedio se s Palamedom, junakom koji je izgubio glavu zbog nepravde.¹²⁴ Nakon što je konačna presuda donesena, iskoristio je vrijeme za još jedan govor.¹²⁵ Za kraj, u obje *Apologije* izriče svoje proročanstvo građanima Atene i govori im da njegovim smaknućem neće pobjeći od prekoravanja.¹²⁶

Sada valja spomenuti i neke razlike, točnije, Ksenofontova odstupanja od Platonove *Obrane*. Ima ih više, a mi ćemo navesti samo neke, samo da bismo osjetili u čemu su te razlike između njih dvojice. Ksenofont spominje kako se Sokratov božanski glas protivio pripremanju obrane i nudi nam drukčiju inačicu odgovora na optužbe o uvođenju novih božanstava.¹²⁷ Nudi nam drukčiju inačicu pobijanja optužbe o kvarenju mladeži.¹²⁸ Za razliku od Platona, prenosi nam kako je Sokrat odbio dopustiti prijateljima da ponude za njega novac kao prijedlog protukazne.¹²⁹

Platon nam je uvećao Sokratovu sliku, poput povećala, dok za Ksenofonta možemo reći da je poput zrcala koje umanjuje. Na kraju ovog poglavlja, najbolje je spomenuti izreku: ono što se shvaća, ovisi o onome tko shvaća.¹³⁰

¹¹⁷Usp. *Isto*, str. 71. i 131.

¹¹⁸Usp. *Isto*, str. 53. i 133.

¹¹⁹Usp. *Isto*, str. 59. i 133.

¹²⁰Usp. *Isto*, str. 51. i 135.

¹²¹Usp. *Isto*, str. 81. i 133.

¹²²Usp. *Isto*, str. 89. i 129.

¹²³Usp. *Isto*, str. 95. i 127.

¹²⁴Usp. *Isto*, str. 105. i 137.

¹²⁵Usp. *Isto*, str. 99. i 137.

¹²⁶Usp. *Isto*, str. 101. i 139.

¹²⁷Usp. *Isto*, str. 31., 127. i 131.

¹²⁸Usp. *Isto*, str. 135.

¹²⁹Usp. *Isto*, str. 137.

¹³⁰Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, str. 17.

3. SOKRATOVA RELIGIOZNOST I DOKAZI O BESMRTNOSTI DUŠE

3.1. Sokrat i njegovo poimanje pobožnosti

Sokrat, iako mu se mišljenje često razlikovalo od njegovih suvremenika, dijeli stajalište da postoji drugi svijet, drukčiji od ovog vidljivog, fizičkog svijeta. Taj svijet nastanjen je bićima drukčijim od nas. Sokrat se rodio u određenoj kulturi i okruženju, kao svatko od nas, stoga ne čudi da su neki oblici tadašnjeg vjerovanja ukorijenjeni i u njegovu misao. Uz to, tadašnji čovjek bio bi kažnjen prema zakonima predviđenim za to, ako bi odbacio vjeru svoje domovine. Odbacivanje vjere smatrano je kao zločin protiv vlastite države, stoga su neki filozofi prikriveno odbacivali nadnaravno.¹³¹ Sokrat je za sve tražio razumsko objašnjenje pa tako ni svoje religijsko vjerovanje nije mogao izostaviti iz svojih kritičkih promišljanja. Razumski je pristupao i bogovima. Smatrao je da njegovi bogovi moraju biti moralni. Moralnost je dakle bila temelj.¹³² Kao i ostali Grci tog vremena, Sokrat najveći stupanj mudrosti pripisuje upravo bogovima. Tako i Božja dobrota nadilazi čak i najveću dobrotu koju posjeduje bilo koji čovjek. Budući da je Bog dobar, on nikad neće biti zao i nanositi zlo nikome. Takvo što se pak kosi s poimanjem grčkih bogova, ako uzmemo za primjer Heru koja je Heraklu nanosila zlo cijeloga života. Gregory Vlastos dobro primjećuje da od grčkih bogova ne bi ostalo ništa ako bi se na njih primijenila Sokratova moralnost. To bi predstavljalo uništenje starih gradskih bogova i stvaranje novih. A to je upravo ono za što je Sokrat optužen.¹³³ U *Fedonu*, Sokrat govori Kebetu da često sanja nalog kako se mora baviti najvećim umijećem muza, a pošto je to upravo filozofija, on je taj znak shvatio kao poticaj da se bavi filozofijom i smatrao se obaveznim te snove i ispuniti.¹³⁴ U *Obrani Sokratovoj* čitamo da pjesnici koje je on ispitivao ne pišu na takav način. Oni ne pišu iz mudrosti, nego prirodnim darom i zanosima poput proroka. U načelu, vjerojatno niti ne razumiju o čemu govore niti znaju izvoditi zaključke iz toga.¹³⁵ Kada usporedimo Sokrata i pjesnike, shvaćamo zašto Sokrat kaže da je pjesnik bezuman kada je Bog u

¹³¹Usp. Gregory Vlastos, *nav. dj.*, str. 267. 268.

¹³²Usp. *Isto*, str. 274.

¹³³Usp. *Isto*, str. 279. i 280.

¹³⁴Usp. Platon, *Fedon*, prijevod: Jure Zovko, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2010., str. 43.

¹³⁵Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra. str. 71.

njemu. Pjesnik može govoriti najljepše i najistinitije, ne znajući što zapravo govori. Stoga, pjesnik ne može biti netko kome je Bog otkrio znanje.¹³⁶ Dakle, za njega su svi oni isti: i pjesnici, i vidioci i proroci. Smatra da su zapravo neznalice i ništa više od toga, jer oni nisu u stanju razložiti i objasniti ono što govore drugima, ma koliko to bilo istinito, dok je Sokrat sposoban za obrazloženja.¹³⁷ Neki kritičari mogu reći da su snovi koje je Sokrat imao bili plod njegove mašte, a također ne možemo biti sigurni jesu li ti poticaji dolazili od bogova koji su ga samo htjeli zavesti, što je bio čest slučaj u grčkoj pučkoj tradiciji. Gregory Vlastos jednostavno rješava tu dvojbu. Tvrdi da se Sokrat samo trebao upitati ima li razloga vjerovati da je to ono što njegov Bog želi da čini?¹³⁸ Ako se prisjetimo onoga što smo na početku poglavlja govorili o moralnosti Sokratova Boga i nemoralnosti grčkih bogova, koji su lagali, krali i zavodili ljude na krivi put, odgovor je jasan. Dobrota Sokratova Boga proizlazi iz njegove mudrosti koja je neograničena, stoga je takva i njegova dobrota. Ako je taj Bog htio da i drugi ljudi, odnosno građani Atene shvate ono što Sokrat shvaća, a to je da savršenost duše treba staviti na prvo mjesto u životu, onda je sigurno dobar način bio da im to priopći preko Sokrata. Nažalost, onaj tko nije u potrazi za istinom, neće biti sposoban protumačiti nikakav znak koji Bog pošalje, što je vidljivo također iz ponašanja sudaca i građana koji su prisustvovali suđenju.¹³⁹

U *Eutifronu*, Sokrat je u potrazi za odgovorom na pitanje što je to uopće pobožnost. Sve što Eutifron uspijeva reći jest da je pobožno kada netko zna preko molitve ili žrtve učiniti ili reći nešto što će se svidjeti bogovima. Prinos darova predstavljao bi pak darivanje bogova onim što im treba od nas. To nam sigurno nije zadovoljavajuć odgovor. Eutifron pobožnost predstavlja kao trgovinu između bogova i ljudi, a Sokrat se s pravom pita kakvu to korist bogovi mogu imati od nas, kad smo sve što imamo primili od njih.¹⁴⁰ Sokrat je na svoje djelovanje među ljudima gledao isključivo kao na služenje drugima. Tu nalazimo ključ njegova razumijevanja pobožnosti koje je predstavljalo veliku novost u to vrijeme. Pomaganje Bogu da se u njegovo ime radi ono što on želi da se učini, to je pobožnost.¹⁴¹ Religija je u

¹³⁶Usp. Gregory Vlastos, *nav. dj.*, str. 286.

¹³⁷Usp. *Isto*, str. 288.

¹³⁸Usp. *Isto*, str. 292.

¹³⁹Usp. *Isto*, str. 293.

¹⁴⁰Usp. Platon, *Eutifron*, prijevod: Jure Zovko, Matica Hrvatska, Zagreb, 1998., str. 49. i 51.

¹⁴¹Usp. Gregory Vlastos, *nav. dj.*, str. 297.

Sokratovo vrijeme bila pod utjecajem magijskog vjerovanja, od zahtijeva da se neprijatelju nanese zlo od strane nadnaravnog bića, do žrtvovanja i molitve kako bi se to isto biće navelo da osobi učini nešto dobro. Sokrat je prodrmao temelje takvom razumijevanju pobožnosti i uveo novu, takoreći definiciju pobožnosti, u kojoj je Bog dobročinitelj, a čovjek njegov suradnik.¹⁴² U zadnjoj rečenici Platonove *Apologije* Sokrat govori kako on odlazi u smrt, a ostali nastavljaju živjeti. Pitanje je tko će bolje proći, a to ne zna nitko osim Boga.¹⁴³ Ljubitelji Sokrata često u njegovim izjavama vide ono što njima odgovara i ono u što su oni uvjereni. Agnostici ga podržavaju jer govori kako nije siguran što ga točno čeka nakon smrti, ostavlja to pitanje otvorenim. Religiozni ljudi su zadivljeni time što svaki put kad spomene smrt, spominje je u pozitivnom smislu i s pozitivnim prizvukom, smatra je nečim dobrim i nema straha od nje. I da ima nešto nakon smrti, i da prijedemo u san bez snova, završetak će biti dobar.¹⁴⁴

3.2. *Nauk o duši*

Ovo poglavlje najbolje je započeti Sokratovim riječima iz *Apologije*: “O dragi moj čovječe, Atenjanin si, iz najvećeg i najslavnijeg po mudrosti i snazi grada, zar se ne stidiš baviti se zgrtanjem što je više moguće novca, isto tako slave i časti, dok ti nije stalo do mudrosti i istine: nije li ti stalo da ti duša postane najboljom?”¹⁴⁵ Dualistička podjela svijeta na realni/materijalni i idealni/vječni te podjela čovjeka na dušu i tijelo jedna je od tema metafizike od samih početaka.¹⁴⁶ Kada čujemo riječ duša, odmah pomislimo na dušu u kršćanskom, religioznom smislu. Termin duša, psyche, kod Sokrata ima više razumski i filozofijski prizvuk. U to vrijeme postojali su različiti pogledi na dušu: dah-duša koja nema nikakvu vrijednost bez tijela, duh-psyche koja se pozivala radi proricanja, psyche misterijskih religija, sposobna za nadnaravan život.¹⁴⁷ Stari pitagorizam naučavao je reinkarnaciju, a filozofi prirode u

¹⁴²Usp. *Isto*, str. 298. i 299.

¹⁴³Usp. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, str. 131.

¹⁴⁴Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti - Sokrat*, str. 462.

¹⁴⁵Platon, *Obrana Sokatova*, Demetra, str. 91.

¹⁴⁶Usp. Platon, *Fedon*, str. 7.

¹⁴⁷Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti - Sokrat*, str. 450.

smrti su vidjeli preobrazbu i polazili su od toga da je duša vječna.¹⁴⁸ U doba kada je Sokrat živio, bilo je aktivno mišljenje da duša poslije smrti nastavlja živjeti u Hadu, bez svijesti. Poznata je bila i Ahilova izjava u *Odiseji* da bi radije bio najamnik u polju, nego vladar mrtvih u Hadu.¹⁴⁹ Sokrat je imao izvorniji pogled na dušu: ona vlada tijelom, a tijelo joj služi kao pomagalo. Njezine vrline su mudrost i mišljenje.¹⁵⁰ Pojam je bio dosta zbunjujući, a Platon je, kao učenik i sljedbenik Sokratov, izjednačavao dušu s umom i smatrao da tijelo rabi kao svoje pomagalo.¹⁵¹ Sokrat pravi razliku između brige o određenoj stvari i brige o onome što pripada toj stvari. Tako doktor brine o nogama, a o onome što pripada nogama, tj. o cipelama brine obućar.¹⁵² Kako bi on znao napraviti cipele ili ih zakrpati, mora prvo poznavati što je to cipela, kako izgleda i služi. Isto tako svaki čovjek mora poznavati i razumjeti narav i svrhu nečega da bi to napravio ili o tome brinuo. Iz toga proizlazi da moramo dobro poznavati sami sebe da bismo mogli brinuti o sebi. Kao što postolar uz pomagala za rad koristi i oči, ruke, tako netko koristi noge da bi hodao, uši da bi slušao. Ako je to istina, onda mora postojati nešto što koristi čitavo tijelo kao sredstvo za postizanje ciljeva. To je psyche-duša.¹⁵³ Vrlina koju posjeduje obućar jest znanje o cipelama, kako ih izrađivati i popravljati. Vrlina koju posjeduje potpuno oblikovan čovjek su npr. pravednost i hrabrost, za koje su atenski državnici tvrdili da ih posjeduju, ali ih nisu razumijevali u potpunosti.¹⁵⁴ Istina je da se potpuna samospoznaja i spoznaja svijeta ne mogu dosegnuti u ovozemaljskom životu, ali što više dušu očistimo dok živimo, bit ćemo pripravniji za punu objavu nakon smrti. Upravo zbog toga, za filozofa je besmisleno žaliti za životom i bojati se smrti. Prema Sokratu, tko god pati za svijetom i tuguje zbog skore smrti, navezan je na tijelo i ovozemaljske strasti te takva osoba ima samo prividne kreposti.¹⁵⁵

Norbert Fischer tvrdi da se u *Fedonu*, u kojem Sokrat izlaže sve o gore navedenoj besmislenosti za žaljenjem, nalaze dokazi za besmrtnost, ali ta teorija nije

¹⁴⁸Usp. Michael Erler, *Platon*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2008. str. 143.

¹⁴⁹Usp. Platon, *Fedon*, str. 10.

¹⁵⁰Usp. *Isto*, str. 452.

¹⁵¹Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga IV., Platon, čovjek i njegovi dijalozi, ranije doba*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2007. str. 521.

¹⁵²Usp. *Isto*, str. 453.

¹⁵³Usp. *Isto*, str. 454.

¹⁵⁴Usp. *Isto*, str. 455.

¹⁵⁵Usp. *Isto*, str. 307.

dogmatski dokazana. Ostavlja se prostor za osobnu odluku i opredjeljenje.¹⁵⁶ Sokrat svojim učenicima pokušava objasniti zašto ne žali zbog toga što će umrijeti. Iako sve što govori zvuči uvjerljivo i utješno, Kebet mu postavlja pitanje: hoće li duša postojati i kada se odijeli od tijela, ili će i ona nestati na dan čovjekove smrti i tako otvara raspravu u kojoj je Sokrat iznio vlastita promišljanja o duši i dokaze o njezinoj besmrtnosti.¹⁵⁷

U prvom dokazu govori o kružnim pojavama u prirodi i to primjenjuje na dušu. Sve na svijetu nastaje iz suprotnosti: brže iz sporijeg, pravedno iz nepravednoga, lijepo iz ružnoga, a ono što je sada veliko, nekoć je moralo biti maleno. Sve je, dakle, postupak u kojem se prelazi iz jednog stanja u drugo.¹⁵⁸ Tako Platon tvrdi da je duša nepromjenjiva supstanca u kojoj se izmjenjuju život i smrt, kao što je osoba sposobna zaspati i ponovno se probuditi bez da se dogodi ikakva ključna promjena u njoj. Dakle, duše moraju postojati i nakon smrti da bi se ponovno utjelovile, inače bi život bio usmjeren prema propasti i uništenju i s vremenom bi prestao uopće postojati.¹⁵⁹ Ipak, ovaj argument sa spavanjem uspješno je opovrgnut u knjizi *Klassiker des philosophischen Denkens*, jer iskustvo pokazuje da za osobe koje ne spavaju, nego su u komi, ne možemo znati hoće li se probuditi.¹⁶⁰ Isto tako, kritizirana je ideja prema kojoj djelovanje zahtijeva protudjelovanje, jer neki postupci idu samo u jednom smjeru, primjerice starenje.¹⁶¹

Na prvi dokaz nastavlja se drugi, njemu srodan - argument iz prisjećanja (anamnesis). Sokrat je naučavao kako je učenje prisjećanje na ono što smo već prije znali, ali nismo bili svjesni toga. Naša spoznaja kreće sa osjetilnim, a da bismo ono što čujemo/vidimo mogli raspoznati, to moramo prenijeti na već postojeće ideje. Na temelju fizičkih predmeta uviđamo da postoje iste stvari, npr. dvije daske. Tu jednakost možemo utvrditi samo pomoću ideje jednakoga. Ali kada nas, na primjer, portret neke osobe podsjeti baš na tu osobu koja se nalazi na njemu, svjesni smo da to samo slični, ali da nije isto. Bez poznavanja te ideje jednakoga, ne bismo mogli

¹⁵⁶Usp. Ivan Macut, Sokratova smrt – autentičan način filozofiranja, *Počeci*, 2006. str. 28.

¹⁵⁷Usp. Platon, *Fedon*, str. 67.

¹⁵⁸Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga IV., Platon, čovjek i njegovi dijalozi, ranije doba*, str. 307.

¹⁵⁹Usp. Platon, *Fedon*, str. 11.

¹⁶⁰Usp. Platon, *Fedon*, str. 12.

¹⁶¹Usp. Platon, *Fedon*, str. 13.

usporediti predmete. Platon tvrdi da je to prisjećanje duše na ono što je gledala prije nego se ponovno utjelovila i tako naglašava apriornost ljudske spoznaje.¹⁶² Ovim se dokazuje postojanje duše prije rođenja, odnosno njezina preegzistencija.

Nakon ova dva dokaza, Kebet i Simija, Sokratovi sugovornici u Fedonu, uvjereni su u preegzistenciju duše, ali ne i u njezin život nakon smrti.¹⁶³ Sokrat je primoran nastaviti sa svojim promišljanjima kako bi ih uvjerio i u njezinu besmrtnost. Tvrdi da se Simija i Kebet boje da će vjetar raspršiti dušu pri njezinu izlasku iz tijela.¹⁶⁴ Raspasti se u dijelove može samo nešto što je od tih dijelova i sastavljeno, a tako su zapravo izgrađene materijalne stvari. Duša je pak jednostavna, nesložena, netjelesna i njoj se ne može dogoditi takvo što.¹⁶⁵ Tako dolazimo do trećeg argumenta koji se temelji na sličnosti i srodnosti duše i nevidljivog svijeta. Naša tijela pripadaju vidljivom svijetu, dok duša pripada nevidljivoj zbilji.¹⁶⁶ Prema tome, duša i tijelo ne mogu imati istu sudbinu. Sokrat za primjer nudi balzamiranje tijela u Egiptu, koje omogućuje da ono ostane cjelovito na duže vrijeme, stoga bi bilo čudno da se duša, koja je nevidljiva i pripada drugoj zbilji, odmah po izlasku iz tijela rasprši i nestane.¹⁶⁷

Simija zatim uviđa kako su obilježja koja Sokrat pridaje duši, u pitagorejskoj filozofiji pripisivana skladu.¹⁶⁸ Filolaj je već tvrdio da je duša sklad i ona boravi u tijelu kao u grobu.¹⁶⁹ Postavlja se pitanje hoće li duša, kada ostane bez tijela, nestati, baš kao što se događa sa skladbom kada se uništi glazbalo?¹⁷⁰ Kebet se nadovezuje na ove riječi i daje usporedbu o starom tkalcu i odijelima. Tkalac je tijekom života izradio mnoga odijela i živio duže od njih, ali odijelo u kojem će umrijeti vjerojatno će ga nadživjeti. Nešto slično može se dogoditi i duši. Iako je promijenila mnoga tijela, u jednom trenutku iscrpi se i prestane postojati.¹⁷¹ Vidimo da duša jest trajnija od tijela, ali ne i to da je besmrtna. Na prvi prigovor, Simijin, Sokrat odgovara da

¹⁶²Usp. *Isto*, str. 14.

¹⁶³Usp. *Isto*, str. 91.

¹⁶⁴Usp. *Isto*, str. 93.

¹⁶⁵Usp. *Isto*, str. 16.

¹⁶⁶Usp. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga IV., Platon, čovjek i njegovi dijalozi, ranije doba*, str. 309.

¹⁶⁷Usp. Platon, *Fedon*, str. 101.

¹⁶⁸Usp. *Isto*, str. 19.

¹⁶⁹Usp. *Isto*, str. 19.

¹⁷⁰Usp. *Isto*, str. 117.

¹⁷¹Usp. *Isto*, str. 20. i 121.

usporedba sa skladom nije prihvatljiva jer je duša samostalna bitnost, dok je sklad samo jedno od njezinih obilježja. Stupanj savršenosti sklada zavisi o tome kakvo je glazbalo, a duša je sposobna usprotiviti se zahtjevima tijela, što za harmoniju nije moguće.¹⁷² Zatim Sokrat odgovara na Kebetov prigovor. Pokušava riješiti taj problem tumačenjem odnosa uzroka nastanka i nestanka nečega. Pitao se što uzrokuje nastanak živih bića, a kako propadaju? Ipak, i sam uviđa da su osjetila nedovoljna za objašnjenje i tumačenje. Zatim spominje Anaksagoru i njegov nauk o nousu kao uzroku svega, no i kod njega uočava nedostatke. Sam Anaksagora je tražio razloge bez kojih i taj prvotni uzrok ne može biti uzrokom.¹⁷³ Sada se Sokrat u svom dokazivanju okrenuo svijetu ideja i taj zaokret naziva “drugotnom plovidbom”, nakon što mu prva nije pošla za rukom. Ponovno se oslanja na svoj nauk o idejama te ponavlja kako postoje ljepota i dobrota same po sebi. Sve ono što zamjećujemo vlastitim osjetilima, prenosimo na određene ideje te tako razlikujemo stvari. Bez tako shvaćenih ideja ne bismo mogli razumijevati osjetilne danosti iz materijalnog svijeta. Valja naglasiti kako se ideje ne mogu nikako povezati s onima sebi različitim, suprotnim. Ideja lijepog nespojiva je s idejom ružnoga, toplo je nespojivo s hladnim. Analogno, duša, koja je temelj života, nespojiva je sa sebi suprotnim, dakle besmrtna je, jer smrt bi značila njezinu propast i uništenje, a to ne pripada njezinoj biti.¹⁷⁴ Ovaj zadnji dokaz zove se i ontološki dokaz besmrtnosti duše¹⁷⁵. Ovdje Fedon predstavlja dušu kao nositeljicu života.¹⁷⁶

Dokaz o besmrtnosti duše nalazimo i u dijalogu *Fedar*. Bitna oznaka duše jest da je ona prvi razlog i uzrok svake radnje. Ona je početak svakog kretanja i sama sebe pokreće (autokineton). Sve ono što se samo kreće je besmrtno i neprolazno. Pošto duša samu sebe pokreće, a ne pokreće je nešto izvan nje (na primjer tijelo), ona je besmrtna. Ukoliko bi se duša stala kretati, došlo bi do zastoja u svijetu.¹⁷⁷ Ovaj dokaz nadovezuje se na četvrti dokaz iz *Fedona* gdje se duša shvaća kao osnovno počelo života.¹⁷⁸

¹⁷²Usp. *Isto*, str. 21.

¹⁷³Usp. *Isto*, str. 22.

¹⁷⁴Usp. *Isto*, 23.-27.

¹⁷⁵Usp. Michael Erler, *nav. dj.*, str. 152.

¹⁷⁶Usp. *Isto*, str. 145.

¹⁷⁷Usp. *Isto*, str. 153.

¹⁷⁸Usp. Platon, *Fedar*, uvod: Jure Zovko, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 1997.

U *Državi* također nailazimo na spomena vrijedan argument, nazvan argumentom iz specifičnih zala. Zlo je ono što uništava i razara, a dobro je ono što čuva i što je poželjno. Određenu stvar može uništiti samo zlo koje joj po naravi pripada, na primjer usjeve može uništiti biljna bolest, tijelo može uništiti rak. Duša isto tako ima zloćudnost kao vlastito zlo, no ono je ne može uništiti do kraja, do nepostojanja. I premda se tijelo uništi raznim bolestima, duša ostaje.¹⁷⁹ Sve su ovo argumenti vrijedni razmatranja i promišljanja, no nekome tko je zatvoren za pitanja o besmrtnosti ljudske duše, neće vrijediti ništa. Iako smrt nije kraj ljudskog života, odlazak duše iz tijela i njihovo odvajanje ne smije biti nasilno. Samoubojstvo je neprihvatljivo i ne smijemo na Sokrata gledati kao na nekoga tko bi isto podržavao.

Ovdje valja spomenuti kako je Sokrat pred svoju smrt Kritonu zapovjedio da se Asklepiju prinese pijetao. Asklepije je bio bog lječništva, a s tom spoznajom njegova zapovijed ima više smisla. Stari Grci imali su običaj prinostiti mu pijetlove kada bi ozdravili i izliječili se od kakve opasne bolesti. Tu još jednom vidimo kako Sokrat na smrt gleda kao na nešto dobro, kao na oslobođenje od “bolesti”.¹⁸⁰ Ovdje je zanimljivo osvrnuti se na Homerove junake koji se nisu susprezali zaplakati i pokazati svoje osjećaje u teškim trenucima.¹⁸¹ Sokrat je pred samu smrt bio mnogo smiren. Njegovi osjećaji nisu bili potisnuti, nego su bili u skladu s razumom. Upravo gore navedeni dokazi odgovor su nam na to kako je uspio biti pomiren s onim što ga čeka.¹⁸²

3.3. Sokrat i Isus

Neki crkveni Oci u Sokratu su vidjeli preteču kršćanskih mučenika. Umro je za ono što je smatrao ispravnim, a vjeru svoje domovine, koju baštini od djetinjstva, napustio je. Slično su radili i Kristovi sljedbenici. Napuštali su židovstvo i umirali za svoja uvjerenja. I Sokrat i Krist borili su se protiv grčkog poimanja bogova i religioznosti, stoga ćemo u nastavku ovog poglavlja navesti još neke njihove

¹⁷⁹Usp. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije, knjiga IV., Platon, čovjek i njegovi dijalozi, ranije doba*, str. 520.

¹⁸⁰Usp. Platon, *Obrana Sokratova, Demetra*, str. 40.

¹⁸¹Usp. Saša Horvat, “Zašto Platon nije plakao u Fedonu”, *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.) 4, str. 1033.

¹⁸²Usp. *Isto*, str. 1047.

sličnosti.¹⁸³ Naravno, ovdje treba napomenuti da ova usporedba nikako ne izjednačava Sokratovu i Isusovu smrt te njezin smisao, a osim toga za nas kršćane Isus nije jedan običan čovjek kao što je to Sokrat, jer je on pravi Bog i pravi čovjek, pa nadilazi svaku usporedbu. Ipak, želimo istaknuti neke značajke koje su ih obilježavale, a važne su u povijesti filozofije i svijeta.

U knjizi Karla Jaspersa *Ljudi sudbine*, nailazimo na usporedbu četiri čovjeka koja su ostavila trag u povijesti čovječanstva i obilježila vrijeme u kojem su živjeli: Budhe, Konfucija, Sokrata i Isusa. Mi ćemo se ovdje iznijeti usporedbu posljednjih dvojice. Jedan i drugi potječu iz naroda, nisu pripadali nekakvoj bogatoj, plemićkoj obitelji. Bili su ukorijenjeni u kulturu toga doba i izdignuli se iznad nje. Iako je Sokrat imao ženu i djecu, taj brak nije mu predstavljao bitnu ulogu u životu, što često primjećujemo u njegovom hladnom odnosu prema supruzi. Bio je više vezan za svoje učenike, baš kao i Isus koji svoju majku zove ženom i pita ju što on ima s njom? (Iv 2,4). I jedan i drugi žele služiti božanstvu, odnosno Bogu. Svoj život shvaćaju kao poziv na koji se ne smiju oglušiti. Koriste specifične načine izražavanja, od ironije i neznanja, do parabola. Njihove riječi lako su nam prepoznatljive. Hrabri su i usuđuju se promijeniti ustaljene norme, drmaju društvo svojim novostima. Onome što se smatralo samorazumljivim i normativnim, oni ruše temelje. Nisu došli samo prenijeti nekakvo znanje, oni traže korjenitu promjenu od svojih sljedbenika. Kod Isusa bi to značilo ponovno se roditi u Duhu i Istini i predati se volji Božjoj, a kod Sokrata napredovati u mišljenju. Ono što je veoma lako uočljivo je to da su i Isus i Sokrat smaknuti na nepravedan način. Sokrat je umro u svojoj sedamdesetoj godini i već je gotovo bio stekao umijeće vedrog umiranja. Bio je zadovoljan što odlazi sa svijeta na način na koji odlazi, smatrao je da se filozofi trebaju veseliti odvajanju duše od materijalnog tijela. Isus je pak umro mlad i to nasilnom smrću koja nije ništa drugo doli veliko poniženje. On se nije veselio smrti na način na koji je to činio Sokrat, ali je bio svjestan da je njegova smrt nešto mnogo više, odnosno da on zapravo pobjeđuje smrt. Sokratovo smaknuće ispijanjem otrova od kukute čini nam se dosta blagim u usporedbi s Isusovom smrću. Važno je spomenuti kako ni jedan ni drugi nisu tražili sažaljenje da bi pridobili vlast na svoju stranu. Ustrajno i čvrsto su se držali svojih ideala. Da se Isus opirao svojoj smrti, ne

¹⁸³Usp. Karl Jaspers, *nav. dj.*, str. 31.

bi bio ono što jest – Krist, i ne bi svojom smrću otkupio čovječanstvo. Sokrat je možda i mogao iskoristiti svoje retoričko umijeće i izvući živu glavu, ali ovako je ostao zapamćen kao vjerodostojan svjedok onoga što je naučavao. Kompromis bi za njega značio gaženje vlastitih ideala. Obojica su postali uzori. Upozorili su nas na bitno čemu trebamo težiti u životu i tako nam pokazali put pri čišćenju vlastitih duša i pronalasku smisla. Isus je izrekao radikalni zahtjev ljubavi prema neprijatelju, a Sokrat u *Kritonu* tvrdi da je nepravedno na zlo uzvratiti zlom i da onaj tko je doživio nepravdu, ne smije činiti nešto nepravedno. Ni Sokrat ni Isus nisu osnovali nikakve škole, niti su napisali djela. Sve što o njima znamo, znamo preko njihovih vjernih učenika i preko učenja koja su nastala pod njihovim utjecajem (npr. škole koje su osnivali Sokratovi učenici potaknuti njegovim učenjem i djelovanjem). Sokrat i Isus naučavaju po puteljcima, brdima, trgovima, obraćaju se drugima usmeno. Razlika je u tome što Sokratu njegov daimonion upozorava na ljude koji nisu vrijedni njegova društva i koje ne treba poučavati, dok Isus priča sa svima bez ikakve razlike, bili to carinici, grješnici, bludnici ili praktični vjernici. Isus traži od svojih sljedbenika vjeru, a Sokrat dijalektiku mišljenja. Čitajući Isusove riječi uviđamo jednu ozbiljnost, dok kod Sokrata osjećamo ironiju i humor. Iako obojica pričaju o nebeskom, drugom svijetu, Isus je u tom smislu konkretan i daje ljudima jasan nauk, dok Sokrat ta pitanja ostavlja otvorenima. Isus daje odgovor na to što je spasenje, a Sokrat traga za njim. Kod obojice primjećujemo naglasak na spašavanju i čišćenju duše.¹⁸⁴

¹⁸⁴Usp. Karl Jaspers, *nav. dj.*, str. 167.-175.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je upoznati se sa Sokratom i njegovim društveno-političkim stavovima. U prvom poglavlju osvrnuli smo se na politička zbivanja u Ateni i dotaknuli se ključnih događaja koji su utjecali na suđenje koje se odvijalo kasnije. Ukratko smo spomenuli osnovne podatke o Sokratu i njegovom životu da bismo lakše razumjeli njegovu daljnje djelovanje. Kao što smo već naglasili, njegova osobnost i filozofija neodvojivi su.

U drugom poglavlju upoznali smo se sa Sokratovim tužiteljima kao i razlozima podizanja optužnice. Zatim smo objasnili sam tijek suđenja koje se dogodilo 399. prije Krista da bismo se uvjerali u dramatičnost cijelog postupka. Napomenuli smo i to da se Sokrat veoma lako mogao osloboditi svih optužnica, ali bi to bilo u raskoraku s njegovim naučavanjem.

U zadnjem poglavlju obradili smo pojam pobožnosti kod Sokrata da bismo vidjeli u čemu je razlika u odnosu na grčku pučku religioznost. Dotaknuli smo se nauka o besmrtnosti duše koji je ključan dio njegovih promišljanja, a isto tako i najvažniji za razumijevanje onoga za što se u životu zalagao. Briga za dušu uvijek je bila na prvom mjestu, čime nas Sokrat potiče na preispitivanje svoje duše pa možemo reći da nije bio opomena samo onima koji su s njim živjeli i koji su ga susretali nego može biti opomena i današnjem čovjeku. Rijetko tko može čitati Platonove dijaloge i ostati ravnodušan. Sokratove izjave, uobličene Platonovim sjajnim umom, čovjeka potiču na preobrazbu i promjenu unutrašnjosti.

Poznata je izreka da je svaki čovjek po naravi filozof, međutim, ako razmatramo filozofiju u užem smislu i tragamo za ljudima koji su živjeli ono što su naučavali, nećemo naići na mnogo pravih filozofa. Sokrat je to uistinu bio.¹⁸⁵ Filozofija je za njega bila *modus vivendi* i trudio se biti dosljedan svojim naučavanjima.¹⁸⁶ Zanimljiv je njegov način razmišljanja. Kada je njegova žena Ksantipa tugovala zbog toga što je nepravедno osuđen na smrt, upitao ju je bi li više voljela da je osuđen pravedno?¹⁸⁷ Tu vidimo kako on uistinu jest filozof u pravom

¹⁸⁵Usp. Ivan Macut, *nav. čl.*, str. 22.

¹⁸⁶Usp. *Isto*, str. 32.

¹⁸⁷Usp. Diogen Laertije, *nav. dj.*, str. 35.

smislu riječi. Spomenimo ono što je Gadamer istaknuo u svom djelu *Početak filozofije*. Najbolji i najuvjerljiviji dokaz za besmrtnost duše jest činjenica da je Sokrat vlastita uvjerenja potvrdio svojim životom i smrću.¹⁸⁸

Za kraj je najbolje reći da je Sokrat dostojan toga da bude uzor. On nas ohrabruje da tražimo istinu, izlažemo je drugim i borimo se za nju bez straha. Sve što je rekao za vrijeme svog djelovanja ne možemo i ne trebamo shvaćati kao dogme, ali većina njegovih misli može biti svjetiljke i putokaz na putu života.

¹⁸⁸Usp. Ivan Macut, *nav. čl.*, str. 33.

LITERATURA

KNJIGE:

Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije, knjiga IV., Platon, čovjek i njegovi dijalozi, ranije doba*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2007.

Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije, knjiga III., Sofisti – Sokrat*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2006.

Erlar, Michael, *Platon*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2008.

Jaspers, Karl, *Ljudi sudbine*, AGM, Zagreb, 2008.

Ksenofont, *Gozba*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009.

Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, preveo: Miloš Đurić, Kultura, Beograd, 1964.

Laertije, Diogen, *Život i misli istaknutih filozofa*, Nova akropola, Zagreb, 2008.

Platon - Ksenofont, *Sokratova obrana*, prijevod: Pavel Gregorić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2019.

Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb, 2000.

Platon, *Eutifron*, preveo: Jure Zovko, Matica Hrvatska, Zagreb, 1998.

Platon, *Fedon*, prijevod: Jure Zovko, Naklada Jurčić d.o.o. Zagreb, 2010.

Platon, *Fedar*, uvod: Jure Zovko, Naklada Jurčić d.o.o. Zagreb, 1997.

Stone, Isidor F., *Suđenje Sokratovo*, MISL, Zagreb, 2005.

Vlastos, Gregory, *Sokrat – ironičar i moralni filozof*, Demetra, Zagreb, 2016.

Zelić, Ivan, *Vodič kroz filozofiju, 3. izdanje*, Verbum, Split, 2017.

ČLANCI:

Horvat, Saša, “Zašto Platon nije plakao u Fedonu”, *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.)
4, str. 1027.-1048.

Macut, Ivan, “Sokratova smrt – autentičan način filozofiranja”, *Počeci*, 2006. str.
21.-34.

MREŽNI IZVORI:

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56978> (20.04.2020.)